

Tartu Ülikool
Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond
Ajaloo ja arheoloogia instituut
Üldajaloo osakond

Reelika Reiljan
1709. AASTA NÄLJAHÄDA EESTI- JA LIIVIMAAL
Bakalaureusetöö

Juhendaja: PhD Marten Seppel

Tartu 2016

SISUKORD

SISSEJUHATUS.....	3
1 NÄLJAHÄDAD EUROOPAS	10
2 NÄLJAHÄDA KUJUNEMISE TEGURID.....	13
2.1 Ikalduse ulatus	13
2.2 Vägede ülalpidamine	16
2.3 Talupoegade väkke värbamine	18
2.4 Sõdurite majutamine.....	20
2.5 Vaenlase rüüsteretked.....	21
2.6 Küüdikohustus	22
2.7 Loomataud	23
3 NÄLJAABI VÕIMALUSED.....	25
3.1 Magasiaitade süsteem	25
3.2 Näljaabi 1709. aastal.....	28
KOKKUVÕTE.....	31
KASUTATUD KIRJANDUS JA ALLIKAD	33
SUMMARY	36

SISSEJUHATUS

1709. aasta oli Põhjasõja käigule murrangulise tähendusega. 27. juunil toimus Ukraina aladel Poltaava lahing, milles Rootsi vägi sai venelaste käest hävitavalt lüüa. Antud lahingul oli oluline roll ka Eesti- ja Liivimaa saatuse määramisel, andes Peeter I-le võimaluse viia lõpule Läänemere provintside alistamine. Üksteise järel kapituleerusid suuremad linnad Riia (4. juuli 1710), Pärnu (12. august 1710), Kuressaare (15. september 1710) ja viimaks ka Tallinn (29. september 1710).¹ 1710. aastaga sõjategevus Eesti aladel lõppes, küll aga sai samal aastal alguse ulatuslikum katkuepideemia, mis liikus jõuliselt edasi koos vaenlase vägedega ja nende eest põgenevate inimestega. Nimetatud epideemia algas 1701. aastal Põhja-Aafrikas, levides sealt edasi Konstantinoopolisse. Järgnevatel aastatel levib katk laialdaselt ka Euroopas. 1704. aastaks oli see jõudnud Ungarisse ja 1705. aastaks Poola. 1708. aastal võttis katkuepideemia võimust Preisimaal, laastates Toruni ja Danzigi piirkonda. 1709. aastal levis katk Kuramaal, mis oli näljahäda ja Vene vägede tõttu kurnatud. 1710. aastal kevadel puhkes epideemia ka Riia piiravate Vene vägede seas, kandudes edasi piiratavasse linna.² Järgnevatel kuudel tabab katkuepideemia mitmeid Eesti- ja Liivimaa piirkondi, jõudes esmalt juulikuu alguses Pärnusse, edasi Saaremaale ja lõpuks Tallinna.³

1710.–1711. aastal puhkenud katkuepideemia kujutas endast demograafilist katastroofi. Jaan Konksu järgi suri Eestimaal katku 77 157 (76%) ja ellu jäi 24 343 (24%) talupoega. Kõige enam katku surnuid oli Läänemaal ja Harjumaal.⁴ Lõuna-Eestis, ilma Saaremaata, suri katku ligikaudu 42 000 inimest. Kõige suurem oli suremus Pärnumaal (15 901 katku surnut) ja Tartumaal (12 215 katku surnut). Kergemalt pääsesid tänapäevase Võru- ja Põlvamaa kihelkonnad (v. a Räpina), kus loeti kokku 1245 katkuohvrit.⁵ Seega tabas katk rängemat Põhja- ja Lääne-Eestit, kus surnute arv oli märgatavalt suurem kui Lõuna-Eesti kihelkondades. 1712. aastaks, katkuepideemia vaibumise järel, oli Eesti aladel rahvaarv langenud 150 000–170 000 elanikuni, mis oli võrdväärne 13. sajandi seisuga.⁶

---

¹ Eesti ajalugu IV: Põhjasõjast pärisorjuse kaotamiseni. Toim. Sulev Vahtre, Mati Laur. Tartu: Ilmamaa 2003, 39–41.

² Tiiu Oja. Katk Põhjasõja ajal Eestis. Artiklite kogumik Eesti Ajalooarhiivi 75. aastapäevaks. – (Eesti Ajalooarhiivi Toimetised 1 (8)), Tartu 1996, 217.

³ Heldur Palli. Eesti rahvastiku ajalugu aastani 1712. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus 1996, 75.

⁴ Jaan Konks. 1712. aasta revisjonist Eestimaal. – Eesti ajaloo küsimusi II (Tartu riikliku ülikooli toimetised, 114), Tartu 1961, 256.

⁵ Johan Köpp. Andmeid viimasest suurest katkust Lõuna-Eestis aastatel 1710–1711. – Ajalooline ajakiri 1929, nr. 1 (17), 19–20.

⁶ Heldur Palli. Eesti rahvastiku ajaloo lühiülevaade. Tallinn: Sisekaitseakadeemia 1998, 17.

Katku- ja haigusepuhanguid on seostatud ka näljahädadega. Näljahäda all mõistetakse *toidu tarbimise järsku langust, mille tulemusena levib laialdaselt ja kehvalt nälg, millest annavad tunnistust inimeste kehakaalukaotus ja kõhnumine ning nälja või alatoitlusest põhjustatud haigustesse suremuse kasv*.⁷ Alatoitumise tagajärjel keha immuunsüsteem nõrgeneb ja organism muutub haigustele vastuvõtlikumaks. Otseselt nälja kätte suremine on üsna haruldane nähtus ja enamik surmajuhtumeid on just nimelt seotud nakkushaiguste levikuga.⁸

Nälg tähendab organismi jaoks seisundit, mil ta peab toime tulema oma olemasolevate energiatagavaradega, mistõttu selle vastupanuvõime langeb. Alatoitumise tagajärjel väheneb kehas valkude hulk ning seeläbi aeglustub ka kudede ja antikehade tootmine, lisaks sellele kaotavad nahk ja limaskestad oma võime kaitsta keha haigustekitajate eest. Inimesed muutuvad apaatseteks, neid tabab üsna kiire kaalukaotus, samuti esinevad koos näljaga ödeemid ja diarröa aga ka mitmesugused nakkushaigused nagu düsenteeria ja kõhutüüfus.⁹ Näljaga kaasas käivad haigused on enamasti tingitud saastunud veest, ebasobivast toidust ning kehvadest hügieenitingimustest. Inimesed üritasid nälja korral oma kõhtu täita kõigega, mis ette juhtus. Nälja toitudeks olid näiteks puukoor, mida segati jahu hulka, aga ka sammal, juured, põhk, hapuoblikad, vetikad ning loomakorjused¹⁰, mis küll leevendasid näljatunnet kuid ei varustanud inimese organismi vajalike valkude ja vitamiinidega. Sellised toiduained põhjustasid häireid seedesüsteemis, mis koos nõrgenenud immuunsüsteemiga võisid inimestele nälja ajal saatuslikuks saada.¹¹

Näljatunde tõttu lülitab organism ennast ümber nn energiasäästu režiimile, mis pärsib inimeste töövõimet ja produktiivsust, eelkõige üritatakse oma jõuvarusid kokku hoida lihtsamate igapäevaste toimetuste, nagu pesu pesemine, koristamine, tegemata jätmisel. See aga omakorda toob kaasa halvenenud sanitaarolud, mis loovad soodsa pinnase haiguste levikuks.¹² Nälja tõttu suureneb ka kerjaste arv, kes abi otsides mööda maad ringi liiguvad, kandes niimoodi viiruseid edasi. Eelnimetatud põhjustel aitab näljahäda kaasa katku epideemia levikule ja laastamistöole. Kõik autorid pole antud arvamusega samameelt. Katku seostatakse

---

⁷ Kersti Lust. Võitlus näljaga: 19. sajandi näljahädad Eesti külas: dokumentide kogumik. Tartu: Rahvusarhiiv 2015, 8.

⁸ Guido Alfani. Calamities and the Economy in Renaissance Italy: The Grand Tour of the Horsemen of the Apocalypse. New York: Palgrave Macmillan 2013, 43; John Aberth. From the Brink of the Apocalypse: Confronting Famine, War, Plague and Death in the later Middle ages. New York/London: Routledge 2001, 15.

⁹ Robert Dirks. Hunger and Famine. Illinois: Illinois State University 2011, 11.

¹⁰ Timo Myllyntaus. Summer frost: A Natural Hazard with Fatal Consequences in Preindustrial Finland. – Natural Disasters, Cultural Responses. Plymouth: Lexington Books 2009, 80.

¹¹ Cormac Ó Gráda, Joel Mokyr. What do people die of during famines: the Great Irish Famine in comparative perspective. – European Review of Economic History 6 (2002), 341.

¹² Samas, 342.

vaesuse ja sellest tuleneva nälja käes kannatavate inimestega. Tegelikult pödesid ja surid kehvikutega samaväärselt katku ka kõrgemast seisusest inimesed, kes ei vaevelnud toidupuuduse käes. Vastuargumendina on välja toodud seegi, et katkuepidemiad võisid puhkeda ka juhtudel, kui toitu oli küllaldaselt ja nälg inimesi ei ohustanud, nagu oli näiteks olukord Inglismaal 1348. aastal Musta surma ajal.¹³ Kerge näljatunne võib mõjuda isegi kaitsvalt haigustekitajate vastu, kuna näljases organismis pole neil piisavalt toitaineid, et edasi paljuneda.¹⁴ Haigused on erinevad, mõnede puhul soodustab alatoitumine nende levikut, teiste puhul ei mängi see aga mingit rolli.¹⁵

Näljahädad ise olid aga põhjustatud mitmetest teguritest. Enamasti nähakse näljahädade peasüüdlasena halvenenud ilmastikutingimuste põhjustatud ikaldust. Suvised järjepidevad paduvihmad, põud, varased öökülmad viivad teravilja saagikuse langemiseni, mis toovad endaga kaasa toidupuuduse ja hinnatõusu. Kuid lisaks looduslikele katastroofidele mängivad nälja puhkemisel oma osa ka ühiskondlikud, majanduslikud ja poliitilised tegurid, nende hulgas näiteks ebavõrdne ligipääs ressurssidele ja sõda.¹⁶ Antud tegurid mõjutavad ka seda, miks mõnes piirkonnas tekkis ikalduse korral üldine näljahäda, teises regioonis võis see aga kaasa tuua kõigest mõningase majandusliku languse.¹⁷ Näljahädasid nähakse üha enam inimese enda poolt tekitatuteks, olles sotsiaal-majanduslike ja sotsiaal-õiguslike suhete tulemid.¹⁸ Sellest tulenevalt ei kannatanud mitte kõik ühiskonnagrupid näljahäda käes, sest inimestel on erinev ligipääs ja ebavõrdsed õigused toidule ning just puudujääk toob taolised erisused kõige paremini esile. Need erinevused seisnesid näiteks tootmis- ja kauplemisvõimalustes aga ka suhetes riigiga.¹⁹ Hoolimata sellest, et talurahvas oli peamine teraviljatootja, olid just nemad näljahädade suhtes kõige haavatavamad. See tulenes talupoegade allasurutusest nii sotsiaal- majanduslikus kui ka poliitilises struktuuris. Nad sõltusid paljuski oma mõisnikest ning neil puudus mõju tingimustele, mis nende elu valitsesid. Mõisnikel ja riigil oli õigus nõuda nende töövilju endale, mistõttu polnud

---

¹³ J. Aberth, *From*, 16–17.

¹⁴ Samas

¹⁵ C. Ó Gráda, J. Mokyr, *Famine*, 341.

¹⁶ R. Dirks, *Hunger*, 2.

¹⁷ Marten Seppel. *Näljaabi Liivi- ja Eestimaal 17. sajandist 19. sajandi alguseni*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus 2008, 59.

¹⁸ K. Lust, *Võitlus*, 9.

¹⁹ Amartya Sen. *Poverty and Famines: an essay on entitlement and deprivation*. Oxford: Clarendon Press 1981, 43–45.

talupoegadel võimalik kindlustada piisavalt viljatagavarasid ja iga väiksemgi tagasilöök mõjus talumajapidamisele halvavalt.²⁰

Uurimisprobleem ja -eesmärk

Käesolevas töö peaesmärk on uurida põhjuseid ja mõjutegureid, mis viisid 1709. aastal näljahäda kujunemiseni Eesti- ja Liivimaal. Antud juhul mängisid lisaks kehvadele ilmastikutingimustele olulist rolli ka mitmesugused ühiskondlikud, majanduslikud ja poliitilised tegurid, nende seas käimasolev Põhjasõda ning sellega kaasas käinud kontributsioonid. Samuti ei saa mööda minna ka näljaabi meetmetest, mille vajaka jäämine viib nälja süvenemiseni. Seega on üheks küsimuseks antud töös, kas ja kui palju olid näljaabi meetmed pärast 1695.–1697. aasta Suurt näljahäda muutunud. Seejuures on oluline ka riigivõimu üldine suhtumine antud probleemi. Riigivõimu teod või tegemata jätmised mõjutavad suuresti, mis ulatuse nälg ühiskonnas võis võtta. Antud töös, üritan samuti põgusalt vaadata, kuidas rootsi võim siinse rahva muredesse suhtus.

Historiograafia

1709. aasta näljahäda Eesti- ja Liivimaal on historiograafias vähe kajastust leidnud. Tihtipeale on autorid piirdunud vaid 1709. aastal aset leidnud näljahäda ja sellele eelnenud ikalduse mainimisega, täpsemalt aga antud teemat käsitletud ei ole. Põhjus, miks 1709. aasta näljahäda on ajalookirjanduses tagaplaanile või üldse kõrvale jäänud, peitub ilmselt asjaolus, et see jääb Põhjasõja sündmuste ja 1710–1711 levinud katkuepideemia varju.

Varasemates ajaloo üldkäsitlustes on sageli 1708.–1709. aasta viljaikaldus ja sellega kaasnenud näljahäda põgusalt mainimist leidnud. 1935. aasta Eesti rahva ajaloos kirjutatakse, kuidas pärast venelaste suurt rüüsteretke 1708. aasta suvel saabus raske sügis, talv 1708/1709 ja suvi 1709, tuues endaga kaasa viletsuse ja nälja.²¹ 1976. aastal ilmunud Eesti NSV ajaloos on kirjutatud 1708. ja 1709. aastal tabanud ikaldusest, mis sundis talupoegi mõisnike vastu välja astuma.²²

Otto Liiv, kes on peajasjalikult tegelenud 1695.–1697. aasta Suure näljahäda uurimisega, kirjutab, et tulenevalt kliimatilistest ja pinnaseomaduslikest põhjustest olid kohalikud viljaikaldused üsna tavalised, esinedes mõnes mõisas, kihelkonnas või maakonna osas

---

²⁰ K. Lust, Võitlus, 9, 15.

²¹ Eesti rahva ajalugu. III. Toim. Juhan Libe, August Oinas, Hendrik Sepp. Tartu: Loodus 1935–1937, 1247–1249.

²² Eesti NSV ajalugu. 1. osa: kõrgkoolide õpik. Toim. Karl Siilivask. Tallinn: Valgus 1976, 153, 156.

omandamata tervet maad haaravat katastroofilist ulatust. Osalist ikaldust ja näljahäda on ta täheldanud 1690–1691 Liivimaal, 1694 Saaremaal, ning aastatel 1709, 1711, 1717. Tema hinnangul tuli küll neil aastatel mitmes paigas ette näljasurmade või taudide juhtumeid, kuid antud olukorrast taastuti üsna kiiresti. Samuti oli neil nii väike mõju ühiskonnale ja majandusele, et maa teises otsas ei pruugitud teadagi, et mõnesaja penikoorma taga valitseb näljahäda.²³

Elina Öpik on vastupidiselt Otto Liivile arvamusel, et 1709. aastal puhul oli tegemist üldise, kogu maad hõlmanud näljahädaga. Öpik kirjutab 1960. aastal ilmunud Eesti NSV Teaduste Akadeemia toimetistes avaldatud artiklis „Eesti talurahval Põhjasõja ajal lasunud Rootsi sõjakoormistest“, kuidas 1709. aastal tabas kogu Eesti ala suur ikaldus, mida soodustas töökäte puudumine taludes. Öpiku hinnangul järgnes sellele *üldine, katastroofi mõõtmetesse ulatuv näljahäda, mis oli suurelt jaolt just talurahva halastamatu koloniaalse ja feodaalse kurnamise paratamatuks tagajärjeks*.²⁴

1960. aastal ilmus ka allikakogumik „Eesti rahva ajaloost Põhjasõja aastail 1700–1721“.²⁵ Mitmed seal ära tõlkimist ja avaldamist leidnud arhiiviallikad kirjeldavad 1709. aasta olusid nii maal kui ka linnades. Antud kogumiku koostamisel on kaasa löönud ka Heldur Palli, kelle mitmestest töödes 1709. aasta näljahäda kajastust leiab. 1708. aasta ikaldust ja sellele järgnenud näljahädast kirjutab ta nii Põhjasõja olustikku ülevaatlikult kirjeldavas raamatus „Kui raudpea läks“ kui ka rahvastiku arengulugu käsitlevas raamatus „Eesti rahvastiku ajalugu aastani 1712“. Palli kirjutab, kuidas Eestimaad tabas 1708. aastal ikaldus, Liivimaal oli samal aastal olukord parem nii, et sealt veeti vilja puudustkannatavale Eestimaale. 1709. aastal ikaldus aga terve Eesti ala, tuues endaga kaasa üldise näljahäda, mille kohta annavad tunnistust näiteks kerkinud viljahinnad.²⁶

Uuemates ajaloo üldkäsitlustes pole 1709. aasta nälja teemat puudutatud. Eesti ajaloo neljandas köites on küll põgusalt mainitud rahvastikku käsitlevas peatükis Suure näljahäda ja katku mõju rahvaarvule, aga 1709. aasta näljahädast seal juttu ei ole.²⁷ Sama kehtib ka näiteks Seppo Zetterbergi Eesti ajalugu muinasajast kuni tänapäevani vaatleva raamatu kohta, kus

---

²³ Otto Liiv. Suur näljaaeg Eestis 1695–1697. Tartu/Tallinn: Loodus 1938, 26.

²⁴ Elina Öpik. Eesti talurahval Põhjasõja ajal lasunud sõjakoormistest. – Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised 1940, 381.

²⁵ Eesti rahva ajaloost Põhjasõja aastail 1700–1721. Toim. Rudolf Kenkmaa, Heldur Palli, Elina Öpik. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus 1960.

²⁶ Heldur Palli. Kui Raudpea läks: Pildikesi Põhjasõja ajast. Tallinn: Eesti Raamat 1967, 81; H. Palli, Eesti rahvastiku ajalugu

²⁷ Eesti ajalugu IV

Suurest näljahädast ja katkust on juttu kui rahvastikukatastroofidest, 1709. aasta näljahäda seal aga mainimist ei leia.²⁸

Seega on 1709. aastal aset leidnud näljahädale, mis koos katkuga oli osaks demograafilisest kriisist, ajalookirjanduses vaid põgusalt tähelepanu pööratud ja autorid, kes seda oma töödes on kajastanud, pole täpsemalt välja toonud selgitusi, millest nad järeldavad, et 1709. aastal sinne rahvas näljahäda käes kannatas. Seni on peamise põhjusena rõhutatud 1708/1709. aasta sügistelvel aset leidnud ikaldust, kuid nagu eelpool mainitud mängivad näljahäda kujunemisel rolli ka majanduslikud, ühiskondlikud ja poliitilised tegurid.

Allikad

Uurimistöö allikatena kasutasin Rahvusarhiivis hoiul olevat Eestimaa rootsiaegse kindralkubernerite arhiivifondi (EAA f 1) ning materjale Liivimaa rootsiaegse kindralkubernerite arhiivifondist (EAA f 278). Rootsiaegne kindralkuberner oli kuninga provintssides kõrgeim riigivõimu esindaja, kes pidi tegelema nii sõjaliste, halduslike kui ka õigusemõistmise küsimustega.²⁹ Kindralkubernerite ülesannete hulka kuulusid kõrgemate ametnike ametisse määramine ja vabastamine, maksude kogumise, teede ja sildade korrashoiu jälgimine, posti, kiriku ja koolide töö üle järelevalvamine, samuti otsustas ta vägede komplekteerimise üle ning pidas silmas garnisonide olukorda. Kindralkuberner kontrollis ka kohtute tööd. Lisaks sellele oli ta kubermanguvalitsuse juht, mille kantselei peamiseks ülesandeks oli palvekirjade vastuvõtmine ja probleemide lahendamine.³⁰ Käesolevas uurimistöös kasutangi suuresti nii Eesti- kui ka Liivimaa kindralkubernerite 1708. ja 1709. aastal laekunud supliike. Eelkõige keskendusin ma kevadkuudel laekunud palvekirjadele, mil teraviljapuudus ja nälg ennast kõige teravamalt maarahvale tunda annavad. Teise olulise allikana kasutasin Rahvusarhiivis kättesaadavaid Eestimaa rootsiaegse kindralkubernerite kontsepte, mis sisaldavad resolutsioone kubermanguvalitsusse laekunud kirjadele. Kindralkubernerite resolutsioonid annavad aimu ametivõimude suhtumisest valitsevasse olukorda ning kui tõsisena nad antud probleemi nägid. Samuti andsid kontseptid hea ülevaate kubermanguvalitsusele saadetud palvekirjadest. Silma jäi seegi, et kui 1709. aasta kontseptid on tihedalt täis talupoegade ja mõisnike palvekirjasid, kus nad soovivad abi leiva- ja seemnevilja näol, siis 1710. aastal taoliste palvete osakaal on tunduvalt väiksem. Leidsin vaid mõned üksikud näited selle kohta, kuidas talupojad kaebavad, et mõisnik polnud soostunud neid viljaga abistama. Palvekirjade puhul tuleb

²⁸ Sepo Zettenberg. Eesti ajalugu. Tallinn: Tänapäev 2010.

²⁹ Eesti ajalugu. III, Vene- Liivimaa sõjast Põhjasõjani. Toim. Enn Küng, Marten Seppel. Tartu: Tartu Ülikooli Ajaloo ja arheoloogia instituut 2013, 192.

³⁰ Arhiivijuht I. Riigi-, kohtu- ja omavalitsusasutused. Koost. Lea Leppik. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv 2003, 27–29.

arvestada, et nende kirjutajad üritavad oma olukorda võimalikult mustades värvides näidata ja kipuvad oma probleemi üle paisutama, et neid ikka kõrgemal pool kuulda võetaks.

Töö ülesehitus

Käesolev töö jaguneb kolmeks peatükiks. Esimeses neist annan põgusa ülevaate 1709. aasta näljahädadest mujal Euroopas, eelkõige Prantsusmaal, kus 1709. aastat tuntakse „karmi talvena“, millele järgnesid üldine ikaldus ja nälg. Olukorra muutis veelgi raskemaks riigi seotus Hispaania pärilussõjaga, nõudes hulgaliselt ressursse ja ametivõimude tähelepanu, mistõttu ei suudetud õigel ajal vajalikke meetmeid rakendada, et 1709. aastal puhkenud näljahäda leevendada. Samuti vaatan antud peatükis 1709. aasta olusid Soomes ja Ida-Preisimaal, mis olid sarnaselt Eesti- ja Liivimaaga Põhjasõja keerisesse kaasatud.

Teises peatükis võtan vaatluse alla tegurid, mis aitasid kaasa 1709. aasta näljahäda kujunemisele Eesti- ja Liivimaal. Annan siin ülevaate 1708.–1709. aasta ikalduse ulatusest ning kuidas seda allikates käsitletud on. Samuti vaatan missugust mõju avaldas Põhjasõda talupoegade olukorrale ning millist rolli mängisid sõjakontributsioonid näljahäda tekkimisel.

Kolmandas peatükis pühendun näljaabile. Esiteks vaatan, mil määral avaldas 1695.–1697. aasta Suur näljahäda mõju ametivõimude suhtumisse viljatagavarade loomisel ja mida antud küsimuses ette võeti. Lisaks sellele vaatan ka, millised oli talupoegade võimalused ennast nälja eest kaitsta.

1 NÄLJAHÄDAD EUROOPAS

Alates 14. sajandi algusest kuni 19. sajandi keskpaigani saame rääkida maad tabanud väiksest jääajast. Juba 13. sajandil oli näha, kuidas Euroopa kliima muutub järg-järgult külmemaks ning suved vihasemaks. Aastatel 1315–1322 põhjustasid järjepidevad paduvihmad ja üleujutused Kesk- ja Põhja-Euroopas ning Briti saartel tõsiseid viljalkaldusi ja näljahädasid. Talved oli antud perioodil erakordselt karmid, nii et Läänemeri oli mitmel aastal jäätunud. Kõige enam tegid viljasaagile kurja varajased öökülmad, mis oli etteennustamatud. Viljasaak jäi kesiseks ka paduvihmade ja põua korral.³¹ Hinnanguliselt esines kehva viljasaagikust varauusaegses Euroopas iga nelja aasta järel, kuid need kõik ei toonud endaga kaasa näljahäda. Ühiskonda tabas tõsine nälg juhul, kui ikaldusaastad kordusid, nii et viljavarud olid antud põhjusel napiks jäänud.³²

Aastatel 1708–1710 tabas mitmeid Euroopa riike kehvadest ilmastikutingimustest põhjustatud ikaldus ja nälg. Antud aastatel on täheldatud näljahäda Põhjamaa riikides: Rootsis, Taanis ja Soomes. Taanit tabas 1709. aastal ränk ikaldus, mis 1710. aastal tõi kaasa kõrged viljahinnad ja suremuse kasvu. 1710. ja 1711. aastal kasvas suremus ka Lõuna- ja Ida-Rootsis, mis oli põhjustatud nii 1709. aasta ikaldusest, käimasolevast Põhjasõjast kui ka 1710. aastal levima hakanud katkuepideemiast.³³ Soome, mis oli vaevalt jõudnud taastuda 1696.–1697. aastate näljahäda põhjustatud demograafilisest katastroofist, mille käigus rahvaarv vähenes piirkonniti 28–40%³⁴, tõmmati 1700. aastal puhkenud Põhjasõda keerisesse. Aastatel 1704–1708 iseloomustavad Soome ilmastikuolusid sagedased vihasajud, mille tagajärjel jäi viljasaak kesiseks. Kõige hullem oli olukord aga 1708. aastal, kui vihmad takistasid kevadist külvi ja varajased öökülmad rikkusid sügisese saagi. Lisaks sellele kannatas Soome 1708.–1709. aastal eriti külma talve käes, mis muutis nälgivate inimeste elu veelgi hullemaks.³⁵ Ikaldus pärssis talupoegade võimet tulla toime sõja tõttu suurenenud maksukoormaga. Samuti õõnestasid 1708.–1709. kevad saagiaastad Soome majandust, tuues kaasa kaubanduse soikumise: talupoegadel polnud enam midagi kaupmeestele müüa. 1709. ja 1710. aastal on näha, kuidas mitmetes piirkondades, näiteks Turus, Poris, Hämes ja Uusimaal, on talud tühjaks jäänud, mis tähendas seda, et kas sealsed elanikud olid surnud, minema

³¹ T. Myllyntaus, Summer, 80-81.

³² G. Algfani, Calamities, 46.

³³ Martin Dribe, Mats Olsson, Patric Svensson. Famines in the Nordic countries, AD 536–1875. – Lund Papers in Economic History 138 (2015), 12–13.

³⁴ Mirkka Lappalainen. Death and Disease During the Great Finnish Famine 1695–1697. – Scandinavian Journal of History 39 (2014), 425.

³⁵ T. Myllyntaus, Summer, 82.

kolinud või polnud võimelised makse maksma.³⁶ 1710. aasta tipnes Soomes vaenelase sissetungiga ja katku puhanguga.³⁷ Õnneks on 1710. aasta viljasaak üsna hea, tuues rahva hädadele leevendust.³⁸

Preisimaa oli samuti kaasatud Põhjasõja keerisesse. Sõda tõi kaasa talupoegade õlgadel lasuva maksukoorma suurenemise, aastatel 1700–1708 kasvasid nõutavad maksusummad Preisi aladel 65%. Maksukoorem käis talupoegadele selgelt üle jõu, kuid mõisarentnikud olid oma nõudmistes vankumatud ja järeleandmisi, hoolimata maal valitsevast rasekest olukorrast, ei tehtud. 1708.–1709. aastal kannatas ka Ida-Preisimaa eriti külma ja karmi talve käes, millele järgnesid ikaldus ja nälg. 1709. aasta algusest pärinevad esimesed teated ka nn näljapalavikku (*Hungertyphus*) ja düsenteeriasse nakatanute kohta. Katkuepideemia laastas Preisimaal kuni 1710. aastani. Nälja ja katku tõttu suri Ida-Preisimaal ajavahemikul 1709–1711 ligikaudu 200 000–245 000 inimest, mis oli kolmandik kogu elanikkonnast. Kõige enam nälja- ja katkuohvreid pärines Insterburgi, Memeli, Tilsiti ja Ragniti linnadest, kus surnute arv oli kokku 128 000. Lisaks sellele põgenes osa talupoegi nälja ja katkuepideemia eest ka Poola aladele. Selleks ei vältida talupoegade jalga laskmist, aitas valitsus neid, kus vähegi võimalik leiva- ja seemeviljaga, aga vajadusel ka loomasööda või ehitusmaterjalidega. Halvemal juhul abi talupoegadeni ei jõudnud, sest mõisnikud panid selle hoopis oma tasku.³⁹ Vaesus, alatoitumine ja nälg viisid lõpuks katku laastamistöö katastroofilise ulatuseni.

1708.–1710. ikaldus- ja nälja-aastad ei esinenud mitte üksnes Läänemere äärsetel aladel, vaid antud ajavahemikul tabas üldine ikaldus ja leivapuudus ka kogu Prantsusmaad. Prantsusmaal olid näljahädad 18. sajandil üsna tavapärased, esinedes mõnes piirkonnas igal teisel või kolmandal aastal, kuid kogu maad hõlmanud näljakatastroof oli siiski midagi erakordset.⁴⁰ 1709. aasta on Prantsusmaa ajalukku läinud karmi talvena. 1709. aasta lumerikkale ja tavapäratult külmale talvele järgnes suur sula, mis tõi endaga kaasa üleujutused. Sulavesi uputas täielikult üle põllud, mille tagajärjel nendele külvatud talivili hävines. Karmi talveilma ei elanud üle ka viljapuud, suur osa viinamarjaistandustest, oliivi- ja pähklipuudest hävisid. Kogu maad tabas ränk ikaldus ja näljahäda, tuues endaga kaasa surmajuhtumid. Kõige enam kannatas vaesem rahvas, aga ka aadlikud ei jäänud näljast puutumata. Nälg, mis nõrgestas

---

³⁶ Antti Kujala. The Breakdown of a Society. Finland in the Great Northern War 1700–1714. – Scandinavian Journal of History 25 (2000), 71.

³⁷ Karl- Erik Frandsen. The last plague in the Baltic region 1709–1713. Copenhagen: Museum Tusulanum Press 2010, 65.

³⁸ A. Kujala, The, 71.

³⁹ Andreas Kossert. Ostpreussen: Geschichte einer historischen Landschaft. München: C.H. Beck 2014.

⁴⁰ M. Seppel, Näljaabi, 45.

inimeste organismi vastupanuvõimet, tõi endaga kaasa haiguspuhangud. Mitmel pool Prantsusmaal haigestusid inimesed sel karmil näljatalvel skorbuuti ja düsenteeriasse.⁴¹

Hädaabinõud Prantsusmaal olid puudulikud. Valitses arusaam, et iga linn ja provints peab ise oma abivajajate eest hoolt kandma ning alles viimases hädas pöörtuti kuninga poole. Prantsusmaa näljaabi linnades oli üles ehitatud vabatahtlike annetustele ning korjandustele. Paraku polnud antud moel kogutavad summad piisavad aitamaks kõiki abivajajaid. Arvestada tuleb ka asjaoluga, et niigi raskel perioodil olid aadlikud ja linnakodanikud oma annetustes üsna kitsid ning polnud valmis suuri summasid välja käima. Seega ei jäänud linnadel tihti muud üle kui võtta laenu, tekitades endale niimoodi suured võlad. Vaeste abistamiseks loodi supikööke ja linnapagarid jagasid leiba. Kohalik abi polnud aga kriisi leevendamiseks piisav, mistõttu oli riigivõim sunnitud võtma kasutusele erakorralisi meetmeid, kehtestati uusi ja tõsteti olemasolevaid makse. Samuti loodi ajutisi töökohti, kasutades vaeseid näiteks teede ehitusel või linna kindlustustöödel.⁴²

Eelpool kirjeldatud abimeetmetel oli siiski suhteliselt väike mõju kriisi leevendamisel. Ka Prantsusmaa viljarikkamad piirkonnad polnud kriisiperioodil enam nii lahked oma viljatagavarasid kehvemas olukorras olevate provintsidega jagama, kuigi valitsus omalt poolt üritas provintside vahelist viljakaubandust soodustada. Isegi kui teraviljasaadetised jätkusid Prantsusmaa eri osade vahel, siis oli nende kohale jõudmine aeglane, arvestades olukorda, kus laadungite liikumist takistasid rahvaülesteõusud ja rüüstamised.⁴³

Prantsusmaa 1709. aasta karmi talve puhul jääb silma kaks faktorit, mis lasid näljakriisil nii kaugele areneda. Esiteks valitsusvõimude otsustusvõimetus ja tegevusetus. Ei võetud kuulda juba 1708. aasta sügisel saabunud hoiatusi saabuvast subsistentsikriisist. Olukorra lahendamise viivitati aga liiga kaua. Teiseks oluliseks teguriks oli käimasolev Hispaania pärilussõda, mis üheltpoolt oli Prantsusmaa riigikassa tühjaks teinud ning samuti tingis see kitsendused Prantsusmaa viljakaubandusele.

---

⁴¹ Shelby T. McCloy. *Government Assistance in Eighteenth-Century France*. Durham: Duke University Press 1964, 3–7.

⁴² Samas, 8–11.

⁴³ Samas, 14, 16–17.

2 NÄLJAHÄDA KUJUNEMISE TEGURID

2.1 Ikalduse ulatus

Näljahädad saavad üldjuhul alguse ikaldusest, mis on tingitud kehvadest ilmastikutingimustest. Vihmase või põuase suve aga ka liiga külma ning muutliku talveilma korral võis viljasaak kesiseks jääda, nii tekkis talupoegadel suutmatust tulla oma peatoidusega välja.⁴⁴ Sulev Vahtre järgi võib ikaldusaastaks lugeda aega, mil ikaldusid nii tali- kui ka suvivil, tuues endaga kaasa talurahva suremise nälga ning toidupuudusest tingitud haigustesse.⁴⁵ Vili võis ikalduda vaid ka osaliselt, mis tähendas, et äpardus kas tali- või suvivil. See tekitas küll terava viljapuuduse kuid mitte üldist näljahäda. Ikaldusaastad ei toonud endaga kaasa mitte ainult talupoegade kehvemaid toitumistingimusi, vaid ka nende sissetulekute olulise langemise, mistõttu ähvardas neid oht suurtesse võlgadesse sattuda. Enim kannatasid ikaldunud vilja tõttu maata ja vähese maaga talurahvas, kelle teenistus nüüd kokku kuivas ja keda taluperemehed ei jõudnud enam üleval pidada.⁴⁶

Viljasaagikus mida võib pidada ikalduseks on ajas muutuv ja piirkonniti erinev. Näiteks 13. sajandil oli keskmiseks saagiks 3 seemet, hea saak aga juba 4 seemne korral. 17. sajandil oli keskmiseks viljasaagiks 3–4 seemet.⁴⁷ 18.–19. sajandil puhul võib Vahtre järgi keskmiseks saagiks pidada 5–6 seemet. 3–4 seemet andnud viljasaagi korral võib rääkida osalisest ikaldusest. Alla 3 seemne andnud viljasaagi puhul oli tegemist täieliku ikaldusega, mis võis viia ka näljahädani.⁴⁸ Seega aja jooksul üldine saagikus tõusis, olles seotud üldisemate põllumajanduslike arengutega.

Eesti- ja Liivimaal 1695.–1697. aastatel aset leidnud Suur näljahäda oli suuresti tekkinud terve 1695. aasta suve kestnud vihmasajust. Pikale veninud talv ja sellele järgnevad varakevadised vihmad segavad külvi. Vihmast mudaseks muutunud põldudel ei ole võimalik hoburakendit kasutada. Vili läheb pideva niiskuse tõttu mädanema, mistõttu pole sügisel ka midagi lõigata.⁴⁹ 1709. aasta näljahäda puhul võib üheks tekkefaktoriks pidada samuti kehvaid ilmastikutingimusi. 1708.–1709. aasta talvel kannatas maa karmi ja külma talveilma

---

⁴⁴ M. Seppel, Näljaabi, 33.

⁴⁵ Sulev Vahtre, Ilmastikuoludest Eestis XVIII ja XIX sajandil ja nende mõjust põllumajandusele ning talurahva olukorrale. – (TRÜ Toimetised, 258), Tartu 1970, 147.

⁴⁶ M. Seppel, Näljaabi, 33.

⁴⁷ Samas, 35.

⁴⁸ S. Vahtre, Ilmastikuoludest, 147.

⁴⁹ O. Liiv, Suur, 32–33; H. Palli, Eesti rahvastiku ajalugu, 72.

tõttu. Christian Kelch kirjutab oma kroonikas, kuidas pärast 1708. aasta mihkclipäeval sadas maha paks ja sügav lumi, mistõttu jäi koristamata palju ilusat otra, mille lõikamisega vaenlase hirmus venitati. Lund sadas aga aina juurde nii, et lumekiht võis poole meheni ulatuda.⁵⁰ Maanõunik Otto Fabian von Wrangell kirjutab 1709. aasta alguse kohta oma kroonikas, et *see aasta oli tähelepanuväärne erakordselt tugeva talvekülma ja sügava lume tõttu, millest esimene mitte ainuüksi siin, vaid ka mitmetes teistes maades viljapuud ja veiniistandused ära võttis, teine aga tekitas igal pool suuri üleujutusi, tehes kõikides maades ning iseäranis Riias Väina ääres suurt kahju inimestele, laevadele ja majadele.*⁵¹ Hirm vaenlase ees ja ootamatult tabanud halvad ilmastikuolud takistasid 1708. aasta sügisest lõikust, mis võis juba järgneval kevadel talupoegadele tunda anda seemne- ja leivavilja puuduse näol. Järgneval kevadel sulalumest tekkinud üleujutused takistasid aga põllutöid, mistõttu sai nendega algust teha tavapärasest kuu aega hiljem, maikuu. Selle tulemusena kannatas ka 1709. aasta viljasaak, jäädes üsna kesiseks, tuues endaga kaasa näljahäda.⁵² Wrangell kirjutab selle kohta oma kroonikas järgnevalt: *antud aasta [1709] oli Rootsile ja selle maale veelgi õnnetum, sest mitte eelmisel vaid ka sellel aastal karistas Jumal maad raske ikaldusega, millest tõusis suur puudus, kallinemine ja viletsus.*⁵³ Siit võib järeldada, et ikaldusaastad kordusid ja talupoegade viljatagavarad olid otsakorral, sellest annavad tunnistust ka mõisnike poolt saadetud arvukad palvekirjad Eestimaa kindralkubernerile. Mõisnikud kurdavad seal nii kehvade ilmastikutingimuste, ikalduse ja sellest tingitud leiva- ja külvivilja puuduse üle. Näiteks kirjutab 1709. aasta märtsis Vanamõisa rentnik Detloff von Derfelden Eestimaa kindralkubernerile, kuidas sealset rahvast vaevab nii leiva- kui ka külviviljapuudus. See oli tingitud rukkiseemne ikaldumisest. Pideva vihma ja niiskuse tõttu ei saanud seeme valmida, mistõttu polnud Vanamõisa talupoegadel kevadel midagi külvata ning maa jäi nõnda sööti.⁵⁴ 1709. aasta aprillis kurtis Kirimäe mõisarentnik Christoffer Rahn oma supliigis Eestimaa kindralkubernerile leiva- ja külvivilja puudumise üle. Seal kirjutab Rahn, et Kirimäe pandimõisa oli tabanud suur ikaldus, mistõttu nii sealse mõisa kui ka talupoegade viljavarud olid kokku kuivanud nii, et neil pole leiba ega ka seemet. Antud olukorras oli ta sunnitud kindralkubernerilt laenu paluma, et tagada oma talupoegade säilimine.⁵⁵ Maikuu 1709. aastal mainivad Keila mõisa talupojad oma palvekirjas Eestimaa kindralkubernerile eelmisel aastal

⁵⁰ Christian Kelch. Liivimaa kroonika järg. Tõlkinud Ivar Leimus. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv 2009, 405.

⁵¹ Kaarel Vanamõlder. Maanõunik Otto Fabian von Wrangelli Eesti- ja Liivimaa kroonika käsitusvõimalustest. – Tartu Ülikool magistr töö 2007, 44.

⁵² K.- E. Frandsen, The, 47.

⁵³ K. Vanamõlder, Maanõunik, 44.

⁵⁴ EAA 1-2-717, l. 217–218 (Detloff von Derfelden Eestimaa kindralkubernerile, 23.03.1709).

⁵⁵ EAA 1-1-176 (Christoffer Rahn Eestimaa kindralkubernerile, 08.04.1709).

maad tabanud üldist-ikaldust (*General Mißwachs*) ja sellest tulenevalt vajasis nad abi seemne- ja leivavilja näol.⁵⁶ Maad laastanud üldine viljaikaldus leiab kinnitust ka Margaretha Dellinghauseni kaebekirjas seoses Lümandu mõisa talupoegade kehva olukorraga.⁵⁷ Eelpool toodud näited viitavad asjaolule, et juba 1708. aasta saagikus oli Eestimaal kehv, olukord ei paranenud ka 1709. aastal. 1709. aasta augustis teavitas Tallinna linnusekohtu fiskaalfoogt Johann Christoph Droummer Eestimaa kindralkubeneri Läänemaad, Hiiumaad ja Harjumaad ähvardavast ikaldusest. Tema poolt nähtu põhjal oli rukis ja oder põldudel nii kehvast seisust, et vaevalt oli oodata tagasi seemnevilja, mõnel pool isegi mitte seda.⁵⁸

1708.–1709. aasta ikalduse kohta tuleb teateid ka Liivimaalt. Ikalduse tõttu oli statsioonide kättesaamine raskendatud, seal hulgas ka näiteks Tartumaalt. Kokku õnnestus saada vaid 22 tündrit rukist, 201 tündrit otra ning 37 tündrit ja 6 vakka kaera.⁵⁹ Liivimaa majandusasehaldur Strömfeldt mainis oma 1709. aasta augustikuu kirjas viitsekuberner Albedyle maad tabanud suurt ikaldust.⁶⁰ Teade maal valitseva külvi- ja leivaviljapuuduse kohta jõudis Liivimaa kindralkubernerini ka Läti aladel asuvast Nitaure mõisast, mille härra Friedrich Johan Opendohl palus, et talle ja talupoegadele saadetakaks kaks ja pool sälitist rukist.⁶¹ Nii Nitaure mõisahärra Opendohl kui ka Kõo mõisahärra Bachmann mainivad oma kirjades Liivimaa kindralkubernerile, et tulenevalt teravast leivapuudusest ei saa nad ka sulaseid palgata (ning töö kannatab).⁶²

Vabadikke ja sulasrahvast tabas nälg kõige valusamini. Viljapuuduse pärast kihutasid taluperemehed nad oma teenistusest minema, mistõttu hulkusid nad toitu ostsides mööda maad ringi. Tihtilugu suundusid nad abi saamiseks linnadesse, kuhu kogunes kõige enam näljahädalisi.⁶³ Linnamüüride vahelt ei otsinud abi ja kaitset vaenlase rünnakute eest mitte üksnes nn lahtine rahvas, vaid ka aadliperekonnad, kel puudusid paraku linnas toidutagavarad ning keda ähvardas samuti nälg.⁶⁴ Nii tekkis olukord, kus linnad olid ülerahvastatud ja sealsed elanikel oli sunnitud nälga kannatama, sest ka nende tagavarad olid kahe järjestikuse

⁵⁶ EAA 1-2-719 l. 110–111p (Keila mõisa talupoegade supliik Eestimaa kindralkubernerile, 12.05.1709).

⁵⁷ EAA 1-2-719 l. 177–178p (Margaretha Dellinghauseni supliik Eestimaa kindralkubernerile, 24.05.1709).

⁵⁸ EAA 1-2-722, l. 104–105 (Tallinna linnusekohtu fiskaalfoogt Johann Christoph Droummeri ettekanne Eestimaa kindralkubernerile, 08.1709).

⁵⁹ Elina Öpiku väljakirjutused Läti Riiklikust Ajalooarhiivist (f. 7349-n.1-s.320, l. 47).

⁶⁰ Samas, (f.7349-n.1-s.320, l. 74–75).

⁶¹ EAA 278-1- XVI- 54b, lk. 278 (Friedrich Johan Opendohl Liivimaa kindralkubernerile, 11.06.1709).

⁶² EAA 278-1-XVI- 54b, lk. 275 (J. S Bachmann Liivimaa kindralkubernerile, 11.06.1709); EAA 278-1-XVI- 54b, lk. 278 (Friedrich Johan Opendohl Liivimaa kindralkubernerile, 11.06.1709).

⁶³ H. Palli, Eesti rahvastiku ajalugu, 72.

⁶⁴ Eesti rahva ajaloost, 189–190.

viljaikalduse tõttu kokku kuivanud.⁶⁵ Augustis 1709 kirjutab Tallinna raad Eestimaa kindralkubernerile, kuidas peatoiduseta linnaelanike vaesus on nii suureks kasvanud, et paljudel, isegi enamikul linnaelanikest, mitte pole enam midagi ära anda, vaid nad ei suuda endid ja oma peresid varustada hädavajalike elatusvahenditega isegi mitte kuuks ajaks, rääkimata siis pikemast perioodist.⁶⁶ Need jõukad linlased ja aadlikud, kel oli veel säilinud tagavarasid, üritasid seda maha salata. Leivavilja ei saanud enam isegi raha eest osta, sest vili oli tavalisest kaubakäibest kaotatud.⁶⁷ 1709. aasta märtsikuus kurdavad Tallinna Toomgildi liikmed Eestimaa kindralkubernerile saadetud palvekirjas, kuidas nad oma peredega nälga peavad kannatama ning nad ei saa ka raha eest endale vilja osta. Sarnaselt 1695.–1697. aastate näljahädale üritasid ka nüüd kaupmehed viljahindadega spekuloida, tõstes need nii kõrgele, et vilja ostmine paljudele üle jõu käis, mistõttu esitas Eestimaa kindralkuberner Tallinna raele korralduse liigakasuvõtjatest kaupmehed kohtu alla saata ja neid karistada.⁶⁸

2.2 Vägede ülalpidamine

Halvad ilmastikutingimused ning sellest tingitud külvisemne ikaldumine tõid kaasa talupoegade viljavarude vähenemise ja elutingimuste halvenemise. Olukorra muutis veelgi hullemaks käimasolev Põhjasõda tuues endaga kaasa vaenlase rüüsteretked ja sõjakulutused, mille Rootsi riik oma provintside õlule veeretab. 15. mail 1700. aastal kirjutas Rootsi kuningas Karl XII Liivimaa kindralkubernerile, et Eesti- ja Liivimaale saabunud ja veel saabuva väliväe ülalpidamine peab toimuma täielikult nende provintside kulul.⁶⁹ Siinsed provintsid ei pidanud ülal pidama mitte ainult kohalikke välivägesid ja garnisone, vaid osa moonast saadeti ka väljaspool Eesti alasid sõdivatele vägedele, keda varustati nii teravilja ja loomasöödaga aga ka siin valmistatud riidesemetega.⁷⁰

Rootsi riik vajab ressursse, et maksta palka nii ohvitseridele kui ka värvatud sõduritele. Vägesid tuli varustada relvade, riietuse, laske- ja toidumoonaga. Selleks viidi sisse iga-aastane sõjakontributsioon, mida mõisad tasusid moonas, linnad aga rahas. Kontributsiooni pidid tasuma nii era- kui ka kroonumõisad, kuid viimaste puhul arvati sõjamaks rendist maha.

---

⁶⁵ Aleksander Loit. Appihüüd põrgust. Ümberpiiratud Tallinna viimased päevad Rootsi võimu all. – Tuna 3 (2010), 25.

⁶⁶ Eesti rahva ajaloo, 187.

⁶⁷ August Traat. Liivi- ja Eestimaa kapitulatsioonid aastast 1710. – Eesti ühendamisest Venemaaga ja selle ajaloolisest tähtsusest. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus 1960, 116–117.

⁶⁸ Eesti rahva ajaloo, 184–185.

⁶⁹ E. Öpik, Eesti, 365–366.

⁷⁰ Samas, 370; H. Palli, Rootsi, 17.

Seega kroonumõisate rentnikud suurt oma tuludest ei kaotanud ega toonud ka riigile erilist lississetulekut. Tunduvalt rohkem sai riik kasumit aga eramõisatest mis olid ülekaalus Eestimaal.⁷¹

Kontributsiooni maksmine oli suuresti talupoegade kanda. Mõis oli see, kes vastutas maksude laekumise eest ja pidi need talupoegadelt sisse nõudma. Mõnel juhul tuli ette ka juhtumeid, kus mõisnikud nõudsid talupoegadelt suuremaid makse kui ettenähtud, et ülejääk enda taskusse pista. Üldjuhul olid talupojad hädas ka määruse järgi kindlaks määratud maksude tasumisega, mistõttu neist paljud suurtesse võlgadesse jäid.⁷²

Kui värvatud sõdurite eest oli kohustatud riik hoolt kandma, siis nekrutivõtmisel põhineva maakaitseväge üleval pidamine seisis otseselt talupoegade õlul. Vastavalt eeskirjadele pidid talupojad oma taludest antuid nekruteid varustama ja neile palka maksma. Talud jagati adramaade alusel roodudeks ja selle alusel maksid nad oma sõduritele palka ning varustasid neid riietuse ja relvadega. Eelkõige vastutas sõduri ülalpidamise eest selle talu peremees, kust nekrut anti, teised roodutalud pidi teda antud kohustuse juures vajadusel aitama. Nii sõltuski sõdurite ülalpidamine talude kandevõimest ning mõis täitis administratiivse vahendaja ja kaasvastutaja rolli.⁷³

Vägede varustamise kohustus käis siinsetele mõisarentnikele ja talupoegadele üle jõu, eriti veel olukorras, kus maa oli sõja tõttu välja kurnatud ning 1708.–1709. aastal tabas seda ikaldus. Neil ei jää muud üle kui kindralkubernerile kirjutada, lootes sealtpoolt abi ja ränkadele kontributsioonidele leevendust saada. Näiteks kirjutas Seidla mõisa rentnik Otto von Kursell Eestimaal kindralkubernerile, et Seidla mõis ja talupojad olid kindralkubeneri resolutsiooni kohaselt sunnitud varustama ooberest Nierothi rügementi, mis neile aga olukorras, kus külvi- ja leivaviljavarud kokku olid kuivanud, üle jõu käis. Lisaks sellele nõudsid väed nende käest ka veiseid, mida mõisalgi tarvis läks. Seidla mõisarentnik Otto von Kursell oli seega sunnitud kindralkubeneri poolt määratud kohustusega venitama.⁷⁴ Samal teemal kirjutas Eestimaal kindralkubernerile ka 1709. aasta oktoobris bürgermeister Christoffer Michael. Oma palvekirjas kurtis ta, kuidas Kehtna talupoegadelt koguti vaenlase sissetungi tõttu aastatel 1700–1704 hulgaliselt vilja kokku, mida neile välja maksta ei suudetud. Hiljem nõudsid kohalikud väed sealsetelt talupoegadelt veel suurel hulgal veiseid.

---

⁷¹ H. Palli, Kui, 54–55.

⁷² Samas, 57.

⁷³ Kalle Kroon. Kolme lõvi ja greifi all Põhjasõjas. Tallinn: Argo 2007, 79, 141–142.

⁷⁴ EAA 1-2-724, l. 69–70p (Otto von Kursell Eestimaal kindralkubernerile, 13.10.1709).

Seetõttu olid talurahva varud otsakorral ja paljud põllud sööti jäänud. Lisaks sellele lasus talupoegadel ka küüdikohutus ning nad olid sunnitud vägesid majutama, mis põhjustas lisakultusi.⁷⁵

2.3 Talupoegade väkke värbamine

Põhjasõja ajal lasus talupoegadel kohustus vajadusel osaleda maakaitstes. Talupojad olid need, kes moodustasid Rootsi sõjaväe põhituumiku ning seda suures osas ka varustasid.⁷⁶ Eesti talupoegi värvati Rootsi regulaarväkke, võeti aadlilipkondadesse, seisuste traguniteks ja maamiilitsasse, samuti aeti neid sõtta ka ajutiste väeüksuste koosseisus. Sealjuures värvati uusi sõjamehi eelkõige nn lahtise rahva hulgast, taluperemehed jäid sellest kõrvale.⁷⁷

Eesti- ja Liivimaa regulaarväed komplekteeriti Põhjasõja ajal talurahva seast värvatud meestest ja aadlilipkonnas, viimase puhul olid mõisnikud sunnitud 15 adramaa peale välja panema ühe täies relvastuses ja varustuses ratsaniku. Värbamised toimusid riigivõimu esindaja ning ohvitseride või rügemendi ülemate vahel sõlmitud värbamislepingute alusel, kus oli kindlaks määratud, mis ajaks ja kui palju mehi tuli värvata. Värbamine pidi olema üldjoontes vabatahtlik ja värvatuks loeti seda inimest, kes oli käsiraha vastu võtnud. Antud põhimõtte võimaldas värbajatel kasutada pettust ja vägivalda, et talupoegi nõusse saada ja endaga kaasa tulema sundida.⁷⁸ Eestimaa kindralkuberner kirjutas oma 1706. aasta märtsis avaldatud plakatis, kuidas värbajad vastupidiselt ettekirjutustele, omavoliliselt neid inimesi, keda pole lubatud värvata majadest välja tirivad, nad kinni seovad ja neid niikaua piinavad kuni need käsiraha vastu võtavad ning ennast vabatahtlikult värvatuteks tunnistavad.⁷⁹ Hoolimata sellest, et kindralkuberner värbajate vägivaldsemise ja omavolitsemise selle sama 1706. aasta märtsikuu plakatiga ära keelas, ei näi taoline teguviis siiski lõppenud olevat. Sama aasta septembris kirjutas Uugla mõisa rentnik Eestimaa kindralkubernerile, kuidas sõdurid öösel tema mõisa aladele tungisid ning Uppiko Maddise ainsa sulase vastutahtmist kaasa viisid. Nüüd ei jäänud aga nimetatud talupojale ühtegi inimest, kes võiks mõisategu teha.⁸⁰ Vägivaldne värbamine oli kahulik nii sõjaväele, sest tihti peale kippusid sunniviisiliselt väkke

---

⁷⁵ EAA 1-2-724, l. 74–75 (Christoffer Michael Eestimaa kindralkubernerile, 15.10.1709).

⁷⁶ H. Palli, Rootsi, 14.

⁷⁷ E. Öpik, Eesti, 373.

⁷⁸ H. Palli, Rootsi, 18.

⁷⁹ Eesti rahva ajaloost, 62.

⁸⁰ Samas, 63–64.

värvatud mehed sealt põgenema, aga ka taluperemeestele, kes vabadike ja sulaste värbamise tõttu kaotasid oluliselt abitööjõudu.⁸¹

Töökäte puuduse andis endast teravalt tunda nii mõisates kui ka talumajapidamistes. 1708. aasta aprillis kurtsid Maardu mõisa talupojad Eestimaa kindralkubernerile, kuidas nad põllutöölisi pidada ei saa, sest kedagi pole enam palgata, üksnes noored olid vaid alles jäänud. Nii polnud neil ka kedagi nekrutiks anda. Kui nad ise peaksid aga väkke minema, jääksid nende naised ja lapsed nälga ning põllumaad sööti.⁸² 1708. aasta septembrikuus kirjutas major Fabian Gustav von Aderkas Eestimaa kindralkubernerile, et Kirimäe mõisast pole võimalik rohkem talupoegi värvata, kuna sealt oli juba nii palju inimesi väkke võetud, et töökätest valitses puudus. Nii polnud enam kedagi mõisatööle rakendada ja sealne pandimõisa omanik Christoffer Rahn pidi kahjusid kannatama.⁸³ 1709. aasta veebruaris kirjutas Eestimaa kindralkuberner kindralmajor Johann Adolf Clodt von Jürgensburile ning andis teada, et maa on vaenlase sisstungide tõttu tühjaks jäänud ja selle harimiseks oli rahvast suur puudus. Kindralkuberner nentis, et edasine kohaliku rahva värbamine tooks kaasa maa laostumise ning seega ei saanud ta seda lubada.⁸⁴ Töökäte puudus tõi kaasa olukorra, kus talupojad olid sunnitud osa oma maadest sööti jätma, mistõttu kannatas talumajapidamiste toimetulek, muutes need ootamatute tagasilöövide suhtes veelgi haavatavamaks.

1709. aastal sundis üha enam võimust võttev leivaviljapuudus ja nälg paljusid talupoegi vabatahtlikult vägedega liituma. Näiteks 1709. aasta märtsis kirjutas Eestimaa kindralkuberner Liivimaa Eesti distrikti majandushaldurile, kuidas Vardi talupoeg Wirrotamah Jahn soovis ennast vabatahtlikult rügementi värvata lasta olukorras, kus ta polnud mõisa käest viljalaenu saanud ning teda ähvardas nälg. Antud võimalust pidid ka teised sama mõisa talupojad kasutama juhul, kui neile abi ei osutata. Nälg oli värbajatele abiks talupoegade värbamisel, mistõttu kandis nende töö vilja eriti kevadeti, mil talurahva viljatagavarad olid otsakorral ja nälg üha enam võimust võttis.⁸⁵ Talupojad arvasid, et vägedega liitumine ei päästa neid mitte ainult näljast vaid ka mõisatööst. 1709. aastal kirjutas Eestimaa kindralkuberner eksekutsioonikomissar Stedingile talle laekunud kaebusest Nabala mõisa talupoegade kohta, kes enam mõisatööle ei ilmunud vaid hoopis lahkuvad ja ennast

---

⁸¹ H. Palli, Rootsi, 20.

⁸² EAA 1-2-706, l. 244–245 (Maardu mõisa talupoegade supliik Eestimaa kindralkubernerile, 17.04.1708).

⁸³ EAA 1-2-711 (Major Fabian Gustav von Aderkase supliik Eestimaa kindralkubernerile, 04.09.1709).

⁸⁴ Eesti rahva ajaloost, 66.

⁸⁵ Samas, 67.

väkke värvata lasevad.⁸⁶ Antud teguviis sundis kindralkubeneri talurahvast manitsema ja karistustega ähvardama, et väkke kutsutud mehed naaseksid peale vaenlase rüüstelaviini lõppu jällegi oma igapäevaste kohustuste juurde.⁸⁷

2.4 Sõdurite majutamine

Talurahval oli kohustus läbimarssivate vägede sõdureid majutada, keda nad sel ajal pidid ülal pidama, tagades neile toidu- ja hobumoonna. Sõjaväelased kirjutasid talupoegadele kulude eest välja kviitungid, mis tuli mõisnikele esitada. Mõis sai nende alusel kustuda oma makse riigile ning vastavalt kviitungitele vähendati ka talupoegade andameid. Sõjaväelased kippusid kirjaoskamatu talupoegi aga kviitungitega petma, kirjutades neile hoopis väiksemad moonakogused, mistõttu talupojad pidid kahju kannatama.⁸⁸ Lisaks sellele kasutasid sõdurid majutamise kohustust vahel ka pahatahtlikult ära, omavolitsedes ja vägivallatsedes talupoegade kallal. Tuli ette, et majutatavad sõdurid riisusid talupoja nii toiduvarudest kui ka hobumoonast paljaks. Lisaks sellele lasid nad oma hobustel talupoegade heinamaadele ja põldudel tallata, põletasid nende hooneid ja tarasid, tekitades elanikele suurt kahju. Mõnel juhul majutati ühte tallu rohkem sõdureid, kui oli selle kandevõime.⁸⁹ Näiteks kurdab 1709. aasta jaanuaris Patküla mõisa valdaja C. E. Freitag oma kirjas Eesti distrikti majandushaldurile, kuidas leitnant Max tema talupoja juures 5 nädalat 30 sõdurit majutas ja niimoodi antud talupoja täielikult laostas. Lisaks sellele ajas ta sama mõisa talupoegi kokku, et need talle küüti läheksid ja võttis selle tarbeks ka mõisahärra hobuseid. Nüüd nõudiski viimane, et taolise käitumise eest leitnandile karistus määrataks.⁹⁰ See, et sõdurid paigutati elama taludesse või linnakodanike majadesse polnud ka majutatavate jaoks parim ja mugavaim lahendus. Liivimaa viitsekuberner Gustav Ernst Albedyll kurtis oma 1710. aasta mai aruandes, et kuna ametivõimud keeldusid rahu ajal ehitamast vajalikul määral barakke, haiglaid ja laatsarette, kus oleks voodikohti sõduritele, oldi sunnitud neid majutama linnakodanike majades. Seetõttu magasid sõdurid tihti keldripõrandal ning küttepuude puuduse korral pidid nad talvel ka külma kannatama.⁹¹

---

⁸⁶ Eesti rahva ajaloost, 135.

⁸⁷ Eesti rahva ajalugu, 1260-1261.

⁸⁸ H. Palli, Kui, 60.

⁸⁹ E. Öpik, Eesti, 370–317.

⁹⁰ Eesti rahva ajaloost, 66.

⁹¹ K-. E. Frandsen, The, 42.

2.5 Vaenlase rüüsteretked

Vaenlase rüüsteretked mõjusid nii maale, kui ka rahvastikule laastavalt. Nende tulemusena põletati maha hooneid, hävitati vili põldudel ning rööviti inimeste vara, sealhulgas viidi sõjasaagina kaasa ka koduloomad. See tõi endaga kaasa nälja aga inimeste suurema liikumise, vaenlase hirmus põgeneti metsadesse, soosaartele, koobastesse või mindi abi ja varju otsima linnadesse.⁹²

Venelaste ulatuslikum rüüstefaas saab alguse 1707. aasta sügisel ning jõuab oma haripunkti 1708. aasta kevadel, laastates äärmise põhjalikkusega Liivimaa ida- ja keskosa. Maanõunik Otto Fabian von Wrangell kirjutab oma kroonikas, kuidas vaenlane 1708. aasta alguses Liivimaad tule ja mõõgaga rängasti rüüstas. Eestimaal said kannatada Virumaa mõisad pärast seda, kui vaenlase väed olid segi löönud ooberst Lieveni rügemendi.⁹³ Christian Kelch kirjutab selle kohta „Liivimaa ajaloo järjes“ järgnevalt: *varsti pärast seda hakkas vaenlane laastama ja põletama ja enamik külasid Rakvere, Viru- Jaagupi, Haljala ning paljud mõisad Kadrina, Väike-Maarja ja Simuna kihelkonnas põletati maha, inimesi tapeti, põletati ja piinati hirmsal kombel, ja see kestis seni kuni kesknädalani, mil vaenlane lahkus ja Narva läks.*⁹⁴ Samast rüüsteretkest on juttu ka Eestimaa kindralkubernerile saabunud kirjades. Näiteks kirjutavad Maardu talupojad oma palvekirjas Eestimaa kindralkubernerile, kuidas vaenlase väed Virumaal ja Järvamaal olid rüüstanud nii, et enam pole vilja ei taludes ega ka põldudel.⁹⁵ Vaenlase rüüsteretkede korral hävitati põldudel kasvav vili ning põletati külasid, talusid ja mõisaid. Hirmunud rahval ei jäänud muud üle, kui soodesse ja metsadesse põgeneda. Vaenlase rüüsteretk tõi kaasa viletuses ja nälja, nii et järgmisel sügisel polnud suurt midagi lõigata.⁹⁶

Vaenlase vägede korduvad sissetungid mõjusid talupoegade viljavarudele laastavalt, nii olid nad sunnitud kindralkubernerilt abi paluma, et neid leiva- ja seemneviljaga aidataks. Näiteks kirjutavad Liivimaa kindralkubernerile oma murest nii Kõo mõisa talupojad, kui ka mõisahärra. Jakobi Jaan ja 25 Kõo mõisa talupoega kurdavad kindralkubernerile, kuidas vaenlane oli nende maadelt läbi käinud ning kõik maatasa teinud ja hävitanud. Nende viljavarud oli otsas ning nad pidid nälga kannatama. Seoses sellega olid nad abi palunud ka härralt, kes neid paraku aidata ei saanud. Viimases hädas pöördusid nad kindralkubernerile

⁹² H. Palli, Eesti rahvastiku, 74.

⁹³ K. Vanamõleder, Maanõunik, 42.

⁹⁴ C. Kelch, Liivimaa, 404.

⁹⁵ EAA 1-2-706 l. 244–245 (Maardu talupojad Eestimaa kindralkubernerile, 17.04.1709).

⁹⁶ Eesti rahva ajalugu, 1247–1249.

poole, kelle lahkusele lootes, palusid nad, et neile linnast vilja saadetak. ⁹⁷ Liivimaa kindralkubernerile kirjutab ka Kõo mõisahärra Bachmann, kes sarnaselt talupoegadele kurtis mõisa halvast olukorrast. Vaenlase vägede sisstung oli rikkunud külvi, nii et Kõo mõisat kui ka talupoegi oli tabanud vaesus ja viletsus. Kindralkubeneri poole pöördus ta palvega, et neile kaks säilitist rukist saadetak, mis oleks taganud Kõo talupoegade säilimise. ⁹⁸ Vaenlase hävitustöö tõi kaasa mõisate ja talude laotumise. Margaretha Dellinghausen kirjutab 1709. aasta maikuus Eestimaa kindralkubernerile, kuidas vaenlase sissetung ja rüüsteretked olid Määri pandimõisa ning sealsed talupojad täielikult laostanud. Lisaks sellele pidid nad taluma kogu maad tabanud ikaldust, nii et sellel aastal ka nälg neid ähvardas. Nii palus ta kindralkubernerilt, et viimane Määri mõisa talupoegi leiva- ja seemneviljaga aitaks, et ära hoida nende nälga suremist. ⁹⁹ Võimalusel üritasid mõisnikud oma talupoegade laostumist takistada, kuna see oli ka neile endile kahjulik, sest talule uue peremehe leidmine polnud sõja ajal kerge ning lisaks sellele tuli uuele peremehele anda kolm koormiste vaba aastat. ¹⁰⁰

Talupojad vajasisid aega, et vaenlase laastamistöo järel kosuda ja kahjusid likvideerida. Paraku pidi nad aga jätkuvalt tasuma nende õlul lasuvaid kontributsioone ja täitma teokoormisi, mis neile taastumiseks võimalust ei andnud. Talupojad olid sunnitud kindralkubernerilt abi paluma, et pisutki raskes olukorras kergendust saada. Näiteks 1709. aasta märtsis kirjutabid Kurisoo mõisa talupojad kindralkubernerile ja palusid, et mõisnik töökoormisi leevendaks, olukorras, kus vaenlase väed nende maal laostanud olid, et nad saaksid vähe kosuda. Kindralkuberner soovitas neil antud asjas siiski oma härra poole pöörduda, kes nende töötamise üle otsustab. ¹⁰¹

2.6 Kүүdikohustus

Kүүt (*Schüsse*) oli samuti üks sõjaga kaasas käiv kohustus, mida talupojad ja linlased täitma pidid. See tähendas, et nad olid sunnitud oma hobustega vedama riigi koormaid, sõjaväge ja reisijaid. ¹⁰² Kõige enam pidid talupojad kүүdis käima Põhjasõja algusaastail, mil siin paiknes suurearvuline Rootsi välivägi, kellele toidumoonna vedamiseks nõuti rohkem hobuseid, kui anda oli. Hobused kurnati pikkadel retkedel välja nii, et need seetõttu kokku kukkusid. Lisaks

⁹⁷ EAA 278-1-XVI- 54b, lk. 271 (Kamme Jakobi poeg Jaan ja 25 Kõo mõisa talupoega Liivimaa kindralkubernerile 11.06.1709).

⁹⁸ EAA 278- 1-XVI- 54b, lk. 275 (J. S. Bachmann Liivimaa kindralkubernerile 11.06.1709).

⁹⁹ EAA 1-2-719, l. 91–92p (Margaretha Dellinghausen Eestimaa kindralkubernerile, 11.05.1709).

¹⁰⁰ H. Palli, Kui, 57.

¹⁰¹ EAA 1-2-148, lk. 272 (Kurisoo mõisa talupoegade supliik Eestimaa kindralkubernerile, 22.03.1709).

¹⁰² Eesti rahva ajaloo, 395.

sellele võisid loomad teekonnal kaotsi minna, kus tundmatud sõdurid need talupoegadelt ära võtsid. Tihti olid talupojad sunnitud ka ise oma hobused ja vankrid maha jätma, seda juhul, kui neid ettenähtud ajast kauem küüdis kinni peeti.¹⁰³ Loomade kaotamine tõi talupoegadele kaasa majandusliku kahju ning mõne kehvema talu puhul isegi selle laostumise.¹⁰⁴ Kõige enam valmistas küütide andmine raskusi kevadiste ja sügiseste põllutööde ajal, mil antud kohustuse tõttu tekkis puudus nii vajaminevatest veoloomadest kui ka töökätest. Seetõttu üritasid paljud talupojad tülikast kohustusest kõrvale hiilida. Nii ei jäänud riigiametnikel muud üle kui neile karistus määrata. Näiteks võidi küüdikohustusest kõrvale hoidvaid talupoegi vangistada ning neid seal vaid vee ja leiva peal hoida.¹⁰⁵

2.7 Loomataud

Näljahädaga käis tihti kaasas ka loomataud, mille tõttu talurahva loomad ära surid. Näiteks puhkes loomakatk Eesti- ja Liivimaal koos 1601.–1603. aasta näljahädaga.¹⁰⁶ Ka 1695.–1697. aasta suure näljahäda vältel laastas maad loomataud.¹⁰⁷

1709. aasta näljahäda puhul on samuti märgata, et nii talupoegade aga ka mõisa karja oli tabanud mingisugune epizootia, kuna allikatest leiab mitmeid teateid loomade, eelkõige veiste taudi suremise kohta. Mõnedes piirkondades on loomade suremine alguse saanud juba 1708. aastal. 1708. aasta septembris Eestimaa kindralkubernerile saabunud supliigi kohaselt, oli Roosna-Alliku mõisa loomasid tabanud katk, mistõttu paljud veised ja hobused surid.¹⁰⁸ 1709. aasta oktoobris saadetud supliigis Eestimaa kindralkubernerile kinnitas Christoffer Michael samuti, et nii nagu kogu maad oli tabanud ka Kehtnat eelmisel aastal (1708. aastal) loomataud, mistõttu vaevalt kolmandik talupoegade ja mõisa veistest alles oli jäänud. Samuti olid nad sunnitud palju veiseid sõjaväele andma.¹⁰⁹ 1709. aasta märtsis tuli teade loomataudi puhangust ka Vanamõisast. Sealne rentnik Detloff von Derfelden kurtis oma supliigis Eestimaa kindralkubernerile, kuidas talupoegade ja mõisa karja oli tabanud ebaõnn. Paljud nende koduloomad olid katku surnud. Rakendite puudumine aga raskendas põllutööde

---

¹⁰³ Eesti rahva ajaloost, 35–36.

¹⁰⁴ H. Palli, Kui, 59.

¹⁰⁵ E. Öpik, Eesti, 366, 372.

¹⁰⁶ Marten Seppel. 1601.–1603. aasta näljahäda Eestimaal. I. Kronoloogia, ikalduse ulatus ja sissetulekute langus. – Tuna 2, 2014, 39.

¹⁰⁷ O. Liivi, Suur, 34.

¹⁰⁸ EAA 1-2-711, l. 2–8p (Bengt Gustav Rosen Eestimaa kindralkubernerile, 01. 09.1708).

¹⁰⁹ EAA 1-2-724, l. 74–75 (ChristofferMichael Eestimaa kindralkubernerile, 15.10.1709).

tegemist, ähvardades sellel kevadel paljud maalapid sööti jätta.¹¹⁰ Lisaks sellel, et paljud loomad katku surid, pidid talupojad oma olemasolevaid hobuseid ja härgasid läbimarssivatele vägedele moonaveoks andma, mille tõttu need välja kurnati või sootuks teel kaduma läksid. Rakkloomade puudumine mõjus aga talupoegade töövõimele pärssivalt: kevadiste põllutööde ajal ei suudetud oma töödega õigeaks ajaks valmis saada. Seetõttu jäi osa maast üles harimata ja seeme külvamata, see aga andis ennast tuleva sügisel kesise saagina tunda.

Veelgi ulatusliku loomataud tabas Eesti- ja Liivimaad aga 1714. aastal, mis Wrangeli kroonika järgi sai alguse juba 1713. aastal, kui venelased toimetasid Soomest sõjasaagina Narva suuri loomakarju, mis sealt Tartusse ja Tallinnasse edasi viidi. Loomade seas aga puhkes hirmus taud, mis laastas karjasid nii maal kui ka linnades.¹¹¹ Antud veistekatk sai arvatavasti alguse Aasiast, kust see Euroopasse jõudis. 1709. aastal on täheldatud selle levikut Doni ja Volga jõgede ümbruses ning järgnevatel aastatel laieneb loomataudi juba enamikesse Euroopa riikidesse. Nii nagu inimeste seas levinud katkuepidemia puhul, soodustas sõda ka loomataudi levikut. Siinkohal mängis olulist rolli küüdikohustus, mistõttu liikusid haigestunud loomad moonaveoks pikkade vahemaade taha, soodustades taudi laialdasemat levikut.¹¹² 1714. aasta augustis kirjutab kindralkubermangu valitus Eestimaa kindralkubernerile, kuidas hertsogkonnas möllab üldine loomataud, mille tõttu tervete kreiside loomad olid ära lõppenud.¹¹³ Loomataudi tõttu hävis 1714. aastal enamik Tallinna linnakodanike karjast.¹¹⁴ Loomakatk möllas sama halastamatult ka Liivimaal, mistõttu võtab sealne kubermanguvalitus vastu patendi, mis kohustab terved kariloomad haigetest eraldama ja surnuid loomi matma kohta, kus terveid loomi ei tohi karjatata.¹¹⁵

Mõnede autorite hinnangul võis aastatel 1711.–1714. Euroopas möllanud loomakatku surra ligi 1 500 000 looma.¹¹⁶ Ka Eestis 1711.–1713. aastal läbiviidud hingeloendusesse märgiti mõnel juhul muudele andmetele lisaks ka peredes leiduvate hobuste ja härgade, harvemini ka teiste koduloomade arv. Selle kaudu selgub, et talupoegade käsutuses olevate loomade arv on kahanenud.¹¹⁷ Oma osa mängi selle juures kindlasti ka 1708. aastal alguse saanud loomataud. Lisaks veel ka sõja rüüstamised ning hobuste ja härgades küüti võtmine, mille tagajärjel paljud kurnatusest surid või kaotsi läksid.

¹¹⁰ EAA 1-2-717, l. 217–218 (Detloff von Derfelden Eestimaa kindralkubernerile, 23.03.1709).

¹¹¹ K. Vanamõlder, Maanõunik, 64.

¹¹² S. T. McCloy, Government, 106–107.

¹¹³ Eesti rahva ajaloost, 271–272.

¹¹⁴ K. Vanamõlder, Maanõunik, 65.

¹¹⁵ Eesti rahva ajaloost, 273.

¹¹⁶ S. T. McCloy, Government, 106.

¹¹⁷ J. Köpp, Andmeid, 22.

3 NÄLJAABI VÕIMALUSED

3.1 Magasiitade süsteem

Magasiidad on kohad, kuhu sai varuda ja säilitada viljatagavarasid. Alates 12. sajandist võib rääkida avalike viljavarude kogumisest mõnes Euroopa suurimas linnas. 16. sajandi alguseks olid alalised ühiskondlikud magasiidad olemas Itaalia linnades Firenzes ja Veneetsias, Inglismaal Londonis, Flandrias Gentis aga ka Saksamaal Kölni ja Nürnbergi linnas. Esimeste magasite tagavarasid kasutati hädaabi eesmärkidel, kas laenamiseks või müügiks, hädalistele sealt niisama vilja välja ei jagatud. Magasiidad rajati algselt sõjaväe tarbeks, et varustada seda vajadusel toidumoon ja hobusesöödaga.¹¹⁸

Eesti- ja Liivimaal olid olemas oma kroonuviljaaidad. Need paiknesid suuremates linnades: Riias, Daugavgrīvas, Kokneses, Tartus, Pärnus, Kuressaares, Tallinnas ja Narvas. Siia koguti maksudest laekuv vili, mida kasutati sõjaväegarnisonide üleval pidamiseks, ülejäänud vili transporditi aga Rootsi.¹¹⁹ Mõisate juures eraldi maarahva tarbeks varusid ei kogutud ning arvestades seda, et paljud mõisnikud viljaülejäägid pigem linna või välismaale müügiks viisid, kui neid tulevasteks hädajuhtumiteks alal hoidsid, siis oleks see ka ilma riiklike regulatsioonideta keeruline olnud.¹²⁰ Kroonumõisate rendilepingud polnud samuti mõisate olukorra parandamise seisukohalt soodsad. Nimelt olid paljudel mõisnikel sõlmitud ajutised rendilepingud, enamasti 12 aastaks, mis aga ei olnud rentnike jaoks motiveerivad selleks, et mõisate arengusse investeerida.¹²¹ Pigem üritati lühikese rendiaja jooksul nii palju kasu lõigata kui võimalik. Alates 1690. aastast oli neisse rendikontrahtidesse vastavalt kuninga resolutsioonile sisse pandud klausel, mille kohaselt pidid rentnikud enda peale võtma kõik tagasilöögid, välja arvatud katk ja vaenlase sissetung.¹²² See tähendas, et nad olid kohustatud hoolitsema oma talupoegade eest ning abistama neid ikalduste või näljahädade korral külvi- ja leivaviljaga, et tagada talurahva konservatsioon ehk säilimine. Rentnikud täitsid antud määrust vastavat oma varudele ja võimalustele, oli ka neid, kes antud kohustusest kõrvale hiilisid.¹²³ Talupojad, kes ei suutnud mõisale ettenähtud makse tasuda, tõid mõisnikele kaasa rendivõlad, mille kergendamiseks viimased kindralkubernerilt ja asehaldurilt abi palusid.

---

¹¹⁸ M. Seppel, Näljaabi, 219.

¹¹⁹ Samas, 223.

¹²⁰ O. Liiv, Suur, 45–47.

¹²¹ Marten Seppel. Suure näljaaja 1695–1697 õppetunnid ehk Liivimaa majanduskontorite ettepanekud näljahäda ärahoidmiseks tulevikus. – Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat 2004–2005, Tartu 2006, 168.

¹²² Samas, 166.

¹²³ O. Liiv, Suur, 47.

Loodeti ametivõimude vastutulelikkusele, et need maksetähtaegu pikendaksid. Maksmisest kõrvale hoidvate talupoegade tarbeks saadeti nn eksekutsiooni korras kohale sõdurid, keda nad toitma ja majutama pidid, kuni võlad tasutud said, mõisnike puhul rakendati aga rendisest ilma jätmist. Konkreetseid samme rentnike olukorra kergendamiseks hakati ette võtma alles 1695. aasta lõpus eesotsas Eestimaa kindralkubeneri Axel Julius de la Gardiega ja Liivimaa kuberner Erik Knutsson Soopiga. Otsustati, et rendisest jäävad ilma vaid need mõisnikud, kes on oma mõisa halvasti majandanud.¹²⁴

Rendilepingutesse oli sisse kirjutatud, et mõisnikud peavad ikalduste ja nälja korral oma talupoegi aitama, ühtlasi olid nad ka esimene ja lähim instants, kelle poole viimased häda korral pöördusid. Kroonumõisa rentnikud saatsid omakorda palvekirju kindralkubernerile ja asehalduritele, et saada riiklikest magasinest seemne- ja leivavilja. Avansslaenude näol neile seda ka jagati. Talupojad saatsid ka ise ametivõimudele palvekirju viljaga abistamiseks, mõnel juhul pöörduti otse kindralkubeneri poole Riiga või Tallinnasse kohale minnes. Talupojad uskusid, et keskvõimu asutused on valmis neid aitama kui mõisnik seda teha ei suuda. Paraku pidid nad aga kroonuvõimus pettuma, sest enamasti vastasid kindralkubernerid ja asehaldurid nende palvetele lühida resolutsiooniga, et rentnik on see, kellel lasub kohutus neid viljaga varustada.¹²⁵ Näib, et enne Suurt näljahäda õnnestus talupoegadel siiski kroonumagasinest toetuslaenu saada. Selleks pidid nad esitama kuninglikule renteile mõisniku kinnituse, et laenatud vili makstakse õigeaegselt tagasi. Kroonumagasinete varud olid siiski piiratud ja sugugi mitte küllaldased, et toita üldise näljahäda korral kogu puudust kannatavat elanikkonda. Magasinete varud olid napid ka seetõttu, et rentnikud ei suutnud tasuda ära oma renti ning raskusi oli ka statsiooni kätte saamisega mõisatest. Kuna garnisonide varustamine oli esmatähtis, siis keelas kuningas 1698. aasta kevadel magasinivarude kasutamise talupoegade abistamiseks. Keelust üleastujatele määrati rängad trahvid.¹²⁶

Suure näljahäda järel mõistsid riigivõimu esindajad üha enam, kui oluline on viljatagavarde kogumine ja säilitamine. Päevakorrale kerkis idee spetsiaalsete viljavarude loomiseks, mida saaks häda korral talurahva abistamiseks kasutada. Asehaldur Strömfeldt oli sarnase ettepaneku kammerkolleegiumile esitanud juba 1691. aasta juunis. Tema hinnangul tuleks Riia, Koknese, Pärnu ja Tartu kroonumagasinest kõrvale panna see vili, mis garnisonide

---

¹²⁴ O. Liiv, Suur, 48, 50.

¹²⁵ Samas, 52.

¹²⁶ M. Seppel, Näljaabi, 225, 227–229.

vajadustest üle jääb, et kaitsta kroonutalupoegi tulevaste ikalduste korral.¹²⁷ Eestimaa kindralkuberner De la Gardie tuli 1696. aastal välja ideega, et sellel aastal antaks talupoegadele kroonumagasitest vilja välja 1/6-intressise laenuna ja seda vaid rentnike vastutusel. Laenu tagasimaksmisel tekiks intressi näol lisavili, mida saaks kasutada tagavarade loomiseks.¹²⁸

1698. aasta Eestimaa kindralkuberner Erik Dahlberghi ja kuninga vahelisest kirjavahetusest nähtub kuningavõimu elavnenud huvi kroonumõisate majandamise tõhustamise kohta. Antud olukorras oli oluline, et rentnikud täidaksid lepingutesse kirja pandud kohustust hoolitseda häda korral oma talupoegade eest, et seeläbi vähendada kroonumagasitel lasuvat survet. Asehaldur Strokirchi pakkus ühe võimalusena välja anda senised lühiajalised (*temporelle*) rendised pikema aja peale rendile ning seda üksnes jõukate ja usaldusväärsetele inimestele. Seni oli antud rendised soovijate paljususe tõttu välja enampakkumise alusel. Antud ümberkorraldus pakuks rentnikele kindlustunnet, et nad ei jää üsna pea oma rendisest ilma ning motiveeriks neid rohkem ka mõisa ja selle elanike konservatsiooni investeerima. Lisaks eelpool mainitule peab Strokirch, nagu varasemalt Strömfeldt, oluliseks Liivimaal lokaalsete magasite rajamist. Kuningas ei andnud esialgsetele ettepanekutele kindlat nõusolekut, seetõttu käsitles kindralkuberner Dahlbergh 27. juulis 1698 oma 12-punktilises märgukirjas, lisaks teistele teemadele viljatagavarade loomise küsimust. Ta pakkus selles välja, et heade saagiaastate korral tuleks maal asutada magasid, kuhu kogutaks järk-järgult talupoegade abistamiseks mõeldud viljatagavara. Kuningas käskis antud teemat arutada asehalduritega ja esitada seejärel vastavad ettepanekud. 1699. aasta veebruaris saadavadki Liivimaa asehaldurid Strömfeldt ja Strokirch omapoolsed lahendused, kuidas kindlustada kroonutalupoegade konservatsioon. Taaskord soovitasid nad lühiajalised rendilepingud asendada pikemaajalistega, kus 12 aasta asemel antaks kroonumõis rentniku käsutusse 50- kuni 60-aastaks.¹²⁹ Antud meede tagaks selle, et mõisnikud oleksid valmis talupoegade aitamiseks vilja varuma. Lisaks sellele pakkusid asehaldurid välja, et talupojad ise peaksid samuti enda tarbeks viljatagavarasid koguma. Selleks tuleks talul hea saagiaasta korral anda veerand või pool vakka rukkeid, kaeru või otri hoiule mõisa viljaaita. See vili jääks rentniku ja kahe hirsniku järelevalve alla. Kolmanda lahendusena nägid asehaldurid ette kroonumõisate jaoks viljareservi kogumist rendisummade arvelt, mis tähendas, et kui rentnik viis aastat 1 vaka rukkeid, 1½ vaka otri aastat kroonumagasitesse, siis arvutati see summa tema rendist maha.

---

¹²⁷ M. Seppel, Näljaabi, 229–230.

¹²⁸ Samas, 230.

¹²⁹ Samas, 171, 174–175; O. Liiv, Suur, 45–47.

Kõige lihtsamini teostatav ettepanek oli aga jätta garnisonide vajadustest ülejääv statsioonivili edasi hoiule kroonumagasisse ning vastavalt vajadusele saaks seda talupoegadele toetuslaenudena välja jagada. Hoolimata asehaldurite korduvatest ettepanekutest, keskvalitsuste poolt enne Põhjasõda konkreetseid samme lokaalsete magasite ja viljavarude loomiseks ette ei võetud, sõja puhkemise olukorras oli raske antud ideid ellu viia. Kohustus hoida mõisate juures viljatagavara sai teoks alles Katariina II valitsusajal 1763. aastal.¹³⁰

3.2 Näljaabi 1709. aastal

Keskvalitsuse viivitamine Liivimaa asehaldurite Strömfeldti ja Strokirchi ettepanekute elluviimisel ning Põhjasõja puhkemine tingis olukorra, mis ei võimaldanud viljatagavarasid mõisate juurde luua. Sellest tulenevalt valitses Suure näljahädaga analoogne olukord ka 1709. aasta näljaabi meetmetes. Talupojad saatsid leiva- ja seemnevilja puuduse korral jätkuvalt palvekirju kindralkubernerile, kes neile napisõnaliselt vastas. Enamasti kästi talupoegadel oma mõisnikele meelde tuletada nende kohustust hoolitseda oma alamate säilimise eest. Näiteks vastas Eestimaa kindralkuberner Kehtna mõisa talupoegade märtsis 1709 saadetud supliigile, milles nad kurdavad oma laostumise üle ja paluvad viljalaenu, et kõnealused talupoegadel tuleb pöörduda oma mõisarentniku poole, kes neid (viljaga) varustama ja nende eest hoolt kandma peab, sest ta on selle eest vastutav.¹³¹ 1709. aasta märtsikuus paluvad ka Alavere talupojad Eestimaa kindralkubernerilt leiva- ja seemnevilja. Kindralkuberner käskis kõnealustel talupoegadel oma tahte esitada mõisahärra Rosenile, kes peab nende kaebust kuulda võtma ning vajamineva viljaga varustama.¹³² Sarnasesisulisi teateid tuli veel mitmetest teistes mõisatest, näiteks Ääsmäelt¹³³, Perilalst¹³⁴, Albust¹³⁵, Aserist¹³⁶, kus talupojad olid hädas külvi- ja leivaviljaga, kuid kindralkuberner oli oma otsustes resoluutne ja lükkas talurahva eest hoolitsemise mõisnike õlule, kes ei pruukinud alati oma kohustusest kinni pidada ning hoolimata sellest, et rendilepingutesse oli sisse kirjutatud, et nad peavad oma talupoegasid abistama ikalduste ja näljahädade korral, üritasid nad antud vastutusest kõrvale hiilida. Nii korduvad mitmete mõisate puhul kubermanguvalitsusse laekunud palvekirjad. Talupojad lootsid, et ehk võtab kindralkuberner meetmeid tarvitusel, et mõisnike oma

---

¹³⁰ M. Seppel, Suure, 174–175, 179.

¹³¹ EAA 1-2-148, lk. 169 (Eestimaa kindralkuberner Kehtna mõisa talupoegadele, 01.03.1709).

¹³² EAA 1-2-148, lk. 244 (Eestimaa kindralkuberner Alavere mõisa talupoegadele, 12.03.1709).

¹³³ EAA 1-2-148, lk. 511–512 (Eestimaa kindralkuberner Ääsmäe mõisa talupoegadele, 01.06.1709).

¹³⁴ EAA 1-2-148, lk. 413–414 (Eestimaa kindralkuberner Perila mõisa talupoegadele, 03.05.1709).

¹³⁵ EAA 1-2-148, lk. 497 (Eestimaa kindralkuberner Albu mõisa talupoegadele, 26.06.1709).

¹³⁶ EAA 1-2-148, lk. 444 (Eestimaa kindralkuberner Aseri mõisa talupoegadele, 12.05.1709).

kohustusest kinni pidama sundida. Paraku ka siinkohal ei saanud kindralkuberner talupoegadele suuremat toetust pakkuda ja üsna selgelt andis ta mõista, et talupojad peavad ise oma mõisnikule tema kohustusi meelde tuletama. Näiteks vastas Eestimaa kindralkuberner Kodasema talupoegade supliigile, milles viimased kurtsid, et nende mõisnik ei aita neid leiva- ja seemneviljaga, et kõnealused talupojad peavad oma mõisnikule meelde tuletama, et tal lasub kohustus tagada oma alamate konservatsioon.¹³⁷ Mõnel juhul oli talupoegade võlg mõisnik ees liiga suureks kasvanud, andes viimasele õigustuse mitte neid aidata. Nii juhtus näiteks Kehtna talupoegadega, kes kurdavad märtsikuus 1709. aastal kindralkubernerile saadetud palvekirjas, kuidas nende härra neid selle raskel sõja, nälja ja ikalduse-aastatel aidata ei saa ega taha, sest neil tema ees liiga suur võlg lasub.¹³⁸

Kindralkubernerite resolutsioonidest peegeldub üsna selgelt leige suhtumine talupoegade palvekirjadesse. Vastavalt rendilepingutele pidid tõepoolest mõisnikud oma talupoegade säilimise eest hoolt kanda, kuid riik ei näi omalt poolt suurt midagi ära tegevat, et talurahva olukorda antud küsimuses parandada.

Esmajoones kannatasid nälja tõttu vabadikud ja sulasrahvas, keda viljapuuduse tõttu enam taludesse tööle ei palgatud. Nn lahtine rahvas moodustas nüüd kerjajate ja nälgijate salku, kes tihti peale abi saamiseks linna suundusid. Nii kasvas linnades nälja-aastatel kerjaste arv, kellega sealsed võimud hädas olid. Näiteks võtavad Eestimaa kindralkuberner ja Tallinna rae esindajad 1709. aasta augustikuu nõupidamisel vastu otsuse linnas olev nn lahtine rahvas välja kihutada, kuna need niigi vähese toiduainete tagavara ära kulutavad.¹³⁹ Tallinnas võis selle piiramise ajaks, kerjaste arv ulatuda kuni 2000ni.¹⁴⁰ Linnade ülerahvastatus mõjus laastavalt sealsetele sanitaaroludele, luues soodsa pinnase haiguste levikuks. Näiteks kirjutas Tallinna platsmajor C. J. Hüene 1709. aasta aprillikuus Eestimaa kindralkubernerile, kuidas linnaelanikud olid tänavate korrashoiu hooletusse jätnud. Ta kurtis, et tänavad olid mustad ja sõnnikuhunnikuid täis ning kuidas avalikud väljakäigukohad üle ajasid. Seepärast palus ta Suurel turul asuva käimal kinni panna, et see enam haisuga ümbruskonda ei reostaks.¹⁴¹ Unustada ei tohi ka seda asjaolu, et linnaelanike endagi toiduvarud olid otsakorral, sest just nende tagavarade abil tuli ka linnas paiknevaid garnisone varustada. Näiteks nõuab ooberst ja

---

¹³⁷ EAA 1-2-148, lk. 281 (Eestimaa kindralkuberner Kodaseme talupoegadele, 27.02.1709).

¹³⁸ EAA 1-2-717, l. 1–2 (Kehtna talupojad Eestimaa kindralkubernerile, 03.1709).

¹³⁹ Eesti rahva ajaloo, 186.

¹⁴⁰ A. Traat, Liivi-, 117; A. Loit, Appihüüd, 22.

¹⁴¹ Eesti rahva ajaloo, 191–192.

komandant Schwengelm Pärnu linnakodanike käest 152 leisikat leiba, kes selle oma tagavaradest kroonule andma peavad.¹⁴²

Näljaabi praktika näitab, et linnaelanikud olid need, kelle käest oli taluperemeestel võimalik viljalaenu saada, kui mõisnik seda neile ei võimaldanud. Olukorras, kus talupojad oma võlgasid ära tasuda ei suutnud, olid ka linnaelanike tagavarad otsakorral.

Üheks riigipoolseks näljaabi meetmeks, mida rakendati ka 1696.–1697. aasta Suure näljahäda puhul, oli piirata teravilja väljavedu välismaale, mis oli mõisarentnike peamiseks tuluaallikaks. Mõisnikud kasutasid ära soodsaid turukonjunkte, et oma viljaülejäake väljapoole turustada. Paraku tingis väljaveole orienteeritud mõisamajapidamine olukorra, kus koha peal ei saanud viljatagavarasid tekkida. Nii nägidki ametivõimud teravilja ekspordi piiramises võimalust, kuidas viljapuudusest tulenevaid hädasid leevendada ja maale varusid tekitada. Vilja väljavedu oli sel juhul lubatud vaid keskvalitsuse loal.¹⁴³ Põhjasõda, mis neelas niigi mõisnike vabad ressursid, piiras ka keelust hoolimata vilja väljavedu. Küll aga oli Rootsi riik suuremal või väiksemal määral sunnitud Eesti- ja Liivimaalt vilja eksportima, seda kas siis välisvägede või kodumaale naasnud sõjapõgenike tarbeks. Näiteks Tallinna piiramise ajal, kui olukord kohapeal oli muutunud väljakannatamatuks, andis Kuninglik Nõukogu asekuberner Patkulile korralduse koostada nimekiri inimestest, kellel oli veel olemas viljatagavarasid või raha, mida saaks kasutada nende toetamiseks, kes olid põgenenud sõja eest Eestimaalt Stockholmi.¹⁴⁴ 1709. aasta kevadel andis Rootsi riigikontor korralduse, milles kästi Saaremaalt 30 säilitist teravilja Viiburisse saata.¹⁴⁵ Viimasel juhul pole kogus küll suur, aga näitab, et mingil määral eksport toimus ning ilmselt paigutati vilja ümber sinna, kus seda parasjagu rohkem tarvis läks. Kui palju vilja üldkokkuvõttes Rootsi riigi käsul Eesti- ja Liivimaalt välja veeti minu poolt uuritavad arhiiviallikad paraku ei kajasta, seega on ka raske hinnata, mil määral see mõjutas siinsete inimeste käekäiku.

---

¹⁴² Eesti rahva ajaloost, 192.

¹⁴³ H. Palli, Eesti rahvastiku ajalugu, 72, 74.

¹⁴⁴ A. Loit, Appihüüd, 28, 31.

¹⁴⁵ E. Öpik, Eesti, 370.

KOKKUVÕTE

Näljahäda võivad põhjustada mitmed tegurid ja sündmused ning nende koostoime. Näljahädad tekivad enamasti kehvadest ilmastikutingimustest põhjustatud ikalduste tagajärjel, kuid oma osa mängivad sealjuures ka sotsiaalsed, majanduslikud ja poliitilised tegurid. 1709. aasta näljahäda kujunemise juures Eesti- ja Liivimaal on samuti näha, kuidas ühelt poolt on see seotud üldise ilmastiku halvenemisega Euroopas, kus mitmeid sealseid riike tabasid antud aastal paduvihmad ja eriti külm ning lumerohke talv, tipnedes järgmisel kevadel üldise ikaldusega, mis mõjus talupoegade viljatagavaradele laastavalt. Teiseks oluliseks mõjuteguriks 1709. aasta näljahäda tekkimisel Eesti- ja Liivimaal oli käimasolev Põhjasõda ning sellega kaasnenud sõjategevus siinsetele aladel ning kontributsioonid, mis olid provintside rahva kanda. Kontributsioone tasuti kas rahas või naturaalandamitena. Viimane tähendas, et maarahvas pidi vägesid varustama teravilja, riiete, jalanõude ja loomasöödaga. Sõda tõi endaga kaasa vägede rüüstamistegevuse ja röövimised, eelkõige maapiirkondades, mistõttu võeti kaasa talupoegade niigi vähesed viljatagavarad ja mõnel juhul hävitati ka veel põldudel olev vili. Mõisates ja taludes oli puudus vajalikest töökätest, sest paljud sulased ja vabadikud oli vägedesse värvatud. Puudu oli ka rakmeloomadest, keda sõja tingimustes moonaveoks kasutati ja niimoodi välja kurnati. Olukorra muutis veel hullemaks 1708. aastal alguse saanud kariloomade suremine, mis võis olla tingitud nii puudulikust loomasöödast, kui ka maad tabanud loomataudist. Töökäte ja rakmeloomade puudus pärssisid töötegemist, nii ei jõutud vajalike põllutöödega õigeaks ajaks valmis ja tihti oldi sunnitud põllud sööti jätma, mis omakorda kahandas võimalust ka sügisel suuremat saaki saada. Viljaikaldus ja sõda ei olnud ainsad põhjused, mis viisid näljahädani, vaid olulist rolli mängib siinjuures ka ametivõimude suhtumine tekkinud olukorda, kuidas nad antud situatsioonis reageerivad ja milliseid meetmeid kasutavad, et kompenseerida rahvale kehva saagi ja sõja tagajärjel tekkinud puudujäägid. 1696.–1697. aasta Suur näljahäda oli ametivõimudele omamoodi õppetunniks. Päevakorda tõusis idee lisaks kroonuviljaaitadele rajada ka lokaalsed magasiadid, kuhu kogutaks vilja mida saaks häda korral talurahva abistamiseks kasutada. Lisaks sellele peeti oluliseks ka mõisate lühiajaliste rendilepingute muutmist, mis suuresti tingisid mõisate ebaratsionaalse majandamise ega võimaldanud viljatagavarasid koguda. Kuigi Liivimaa asehäaldurid Strömfeldt ja Storkirch pakuvad nii kubermanguvalitsusele kui ka kuningale korduvalt välja lahendusi, kuidas tulevasi subsistenstikriise ennetada, siis paraku enne Põhjasõja puhkemist konkreetsemaid samme ette ei jõutud võtta. Sõda haaras nüüd kogu

ametivõimuse tähelepanu, mistõttu viljavarude küsimus jäi tahaplaanile ja seega ei suudetud 1709. aasta nälga ei ette näha ega ka ennetada.

1709. aasta näljahäda ulatusest saame aimu eelkõige nii mõisnike kui ka talupoegade poolt kubermanguvalitsusse saadetud palvekirjade kaudu, milles paluti abi leiva- ja seemneviljaga. Nendest on näha, kui tõsiseks abipalujad oma olukorda hindasid. Kindralkubermanguvalitsuse resolutsioone uurides, jäi silma aga ametivõimude passiivne suhtumine antud küsimusse. Üsna jäigalt hoitakse kinni mõisnikega sõlmitud rendilepingute punktist, mis nägi ette, et rentnikud peavad enda peale võtma kõik tagasilöögid ja hoolitsema ikalduste või näljahädade korral oma talupoegade eest, varustades neid külvi- ja leivaviljaga. Sõda oli kroonumagaside viljatagavarad peaaegu olematuks kahandanud ning olemasolevaid ressursse kasutati eelkõige vägede ülalpidamiseks, mis oli mõisnike ja talupoegade suutmatuse tõttu makse tasuda niigi raskendatud. Sellest hoolimata lasid nälja käes kannatavad talupojad ennast vabatahtlikult väkke värvata, lootes riigipoolse toidumoonaga varustamise peale.

Näljahädast annab tunnistust ka kerjuse arvu suurenemine. Nälja korral liikus lahtine rahvas maad mööda ringi, eelkõige koguneti abi saamiseks linnadesse. Linnavõimud nägid kerjuses aga ohumarki, nii sanitaaroludele kui ka niigi kesistele tagavaradel, mistõttu näiteks Tallinna raad võttis vastu otsuse lahtine rahvas linnast välja kihutada.

Nii maal ringi uitavad kerjused kui ka sõjapõgenikud olid need, kes soodustasid 1710. aastal Eesti- ja Liivimaale jõudnud katkuepideemia levikut. Linnadesse koondunud rahvamassid tähendasid ka tihedamaid kontakte tervete ja juba haigestunud inimeste vahel. Lisaks sellele pöörasid näljast kurnatud inimesed vähem tähelepanu oma hügieenitingimustele, mis lõi soodsa pinnase haigustekitajatele. Pikaajaline alatoitumine nõrgestab organismi immuunsüsteemi ja muudab selle haigustele vastuvõtlikumaks. Võttes arvesse asjaolu, et katku suri inimesi enam Põhja- ja Lääne-Eestis, siis võib oletada, et just nendes piirkondades võis olla ka 1709. aasta näljahäda ulatuslikum.

KASUTATUD KIRJANDUS JA ALLIKAD

Allikad

Rahvusarhiivi ajalooarhiivi (EAA) fondid

F 1– Eestimaa rootsiaegne kindralkuberner

F 278– Liivimaa rootsiaegne kindralkuberner

Kirjandus

Aberth, John. From the Brink of the Apocalypse: Confronting Famine, War, Plague and Death in the later Middle ages. New York/London: Routledge 2001.

Alfani, Guido. Calamities and the Economy in Renaissance Italy: The Grand Tour of the Horsemen of the Apocalypse. New York: Palgrave Macmillan 2013.

Arhiivijuht I. Riigi-, kohtu- ja omavalitsusasutused. Koost. Lea Leppik. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv 2003.

Dirks, Robert. Hunger and Famine. Illinois: Illinois State University 2011.

Dribe, Martin, Olsson, Mats, Svensson, Patric. Famines in the Nordic countries, AD 536–1875. – Lund Papers in Economic History 138 (2015).

Eesti ajalugu. III, Vene- Liivimaa sõjast Põhjasõjani. Toim. Enn Küng, Marten Seppel. Tartu: Tartu Ülikooli Ajaloo ja arheoloogia instituut 2013.

Eesti ajalugu IV: Põhjasõjast pärisorjuse kaotamiseni. Toim. Sulev Vahtre, Mati Laur. Tartu: Ilmamaa, 2003.

Eesti NSV ajalugu. I. osa: kõrgkoolide õpik. Toim. Karl Siilivask. Tallinn: Valgus 1976.

Eesti rahva ajaloost Põhjasõja aastail 1700–1721. Toim. Kenkmaa, Rudolf Kenkmaa, Heldur Palli; Elina Öpik. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus 1960.

Eesti rahva ajalugu. III. Toim. Juhan Lible, August Oinas, Hendrik Sepp. Tartu: Loodus 1935–1937.

Frandsen, Karl- Erik. The last plague in the Baltic region 1709–1713. Copenhagen: Museum Tusulanum Press 2010.

Kelch, Christian. Liivimaa kroonika järg. Tõlkinud Ivar Leimus. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv 2009.

Konks, Jaan. 1712. aasta revisjonist Eestimaal. – Eesti ajaloo küsimusi II (Tartu Riikliku Ülikooli toimetised, 114) Tartu 1961, 253–262.

Kossert, Andreas. Ostpreussen: Geschichte einer historischen Landschaft. München : C.H.Beck 2014.

Kroon, Kalle. Kolme lõvi ja greifi all Põhjasõjas. Tallinn: Argo 2007.

Kujala, Antti. The Breakdown of a Society. Finland in the Great Northern War 1700–1714. – Scandinavian Journal of History 25 (2000).

Köpp, Johan. Andmeid viimasest suurest katkust Lõuna-Eestis aastatel 1710–1711. – Ajalooline ajakiri, 1929, nr. 1 (17), 15–23.

Lappalainen, Mirrka. Death and Disease During the Great Finnish Famine 1695–1697, Scandinavian Journal of History 39 (2014), 425–447.

Liiv, Otto. Suur näljaaeg Eestis 1695–1697. Tartu/Tallinn: Loodus 1938.

Loit, Aleksander. Appihüüd põrgust. Ümberpiiratud Tallinna viimased päevad Rootsi võimu all. – Tuna 3 (2010), 20–37.

Lust, Kersti. Võitlus näljaga: 19. sajandi näljahädad Eesti külas: dokumentide kogumik. Tartu: Rahvusrhiiv 2015.

McCloy, Shelby T. Government Assistance in Eighteenth-Century France. Durham: Duke University Press 1964.

Myllyntaus, Timo. Summer frost: A Natural Hazard with Fatal Consequences in Preindustrial Finland. – Natural Disasters, Cultural Responses. Plymouth: Lexington Books 2009, 77–103.

Ó Gráda, Cormac, Mokyr, Joel. What do people die of during famines: the Great Irish Famine in comparative perspective. – European Review of Economic History 6 (2002), 339–363.

Oja, Tiiu. Katk Põhjasõja ajal Eestis. – Artiklite kogumik Eesti Ajalooarhiivi 75. aastapäevaks (Eesti Ajalooarhiivi Toimetised 1 (8)) Tartu 1996, 217–251.

Palli, Heldur. Eesti rahvastiku ajaloo lühiülevaade. Tallinn: Sisekaitseakadeemia 1998.

Palli, Heldur. Eesti rahvastiku ajalugu aastani 1712. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus 1996.

Palli, Heldur. Kui Raudpea läks: Pildikesi Põhjasõja ajast. Tallinn: Eesti Raamat 1967.

Palli, Heldur. Rootsi võimude tegevusest ja poliitikast Eestis Põhjasõja ajal. – Eesti ühendamisest Venemaaga ja selle ajaloolisest tähtsusest. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus 1960, 13–54.

Sen, Amartya. Poverty and Famines: an essay on entitlement and deprivation. Oxford: Clarendon Press 1981.

Seppel, Marten. 1601.-1603. aasta näljahäda Eestimaal. I. Kronoloogia, ikalduse ulatus ja sissetulekute langus. – Tuna 2 (2014), 33–49.

Seppel, Marten. Näljaabi Liivi- ja Eestimaal 17. sajandist 19. sajandi alguseni. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus 2008.

Seppel, Marten. Suure näljaaja 1695–1697 õppetunnid ehk Liivimaa majanduskontorite ettepanekud näljahäda ärahoidmiseks tulevikus. Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat 2004–2005. Tartu 2006, 165–180.

Zettenberg, Sepo. Eesti ajalugu. Tallinn: Tänapäev 2010.

Traat, August. Liivi- ja Eestimaa kapitulatsioonid aastast 1710. – Eesti ühendamisest Venemaaga ja selle ajaloolisest tähtsusest. Tallinn Eesti Riiklik Kirjastus 1960, 103–146.

Vahtre, Sulev. Ilmastikuoludest Eestis XVIII ja XIX sajandil ja nende mõjust põllumajandusele ning talurahva olukorrale. – (TRÜ Toimetised nr 258), Tartu 1970, 43–159.

Vanamölder, Kaarel. Maanõunik Otto Fabian von Wrangelli Eesti- ja Liivimaa kroonika käsitusvõimalustest. Tartu Ülikooli magistr töö 2007.

Õpik, Elina. Eesti talurahval Põhjasõja ajal lasunud sõjakoormistest. – Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised 1940, 364–381.

FAMINE OF 1709 IN ESTLAND AND LIVLAND

SUMMARY

1709 was decisive year in nine years lasted Great Northern War. On 27th of June 1709 took the Battle of Poltava place, which ended with Swedish forces' defeat. That gave for Russians possibilities to finish conquering of Swedish Baltic Sea provinces. So in year 1710 in a row bigger towns like Riga, Pärnu, Kuressaare and Tallinn capitulated. In the year 1710 ended war activities on the territory of Estonia, but on the same year began bigger plague epidemy, which moved forward with enemies' forces and escaping people. Depredations of plague was favored by famine in Estonia and Livonia on year 1709. Through malnourishment people's immunal system weakens and it becomes more sensitive to illnesses. Therefore, death directly to hunger is quite seldom, mainly other diseases kill people.

Famines were caused by multiple factors. First of all see people as main cause of famine bad crop, caused by weather extremities. Regular downpours on summer, droughts, early night frosts let crop yield fall, it brought price uprisers and food shortages with. Additionally to natural disasters gave big help on outbreak of famine also social, economical and political factors, for example unequal access to different resources and war.

Target of this bachelor's thesis is to investigate factors, which brought to outbreak of big famine on year 1709. Additionally I will look onto this, how and how much were local help methods against famine changed after the Great Famine on years 1695 until 1697 and what was the stance of Swedish regime to this (famine) problem. On earlier historical literature is the presence of famine on year 1709 quite transient due to facts, that hangs on shadow on Great Northern War and plague epidemy on years 1710-1711.

Primary sources of this thesis are supplices (petitions), which were sent to Estonian and Livonian General Governors on years 1708 and 1709. Other important sources were for me conceptions of Estonian General Governor under Swedish regime, which are accessible in Estonian History Archive and which contain resolutions for letters, sent to General Governor's Office.

I have divided this thesis onto three big chapters. First of all, I will give a short overview from famines on year 1709 in other European countries, especially in France, Finland and

Eastern Prussia. In the second chapter, I look onto factors, which led to famine outbreak on year 1709 in Estonia and Livonia. Third chapter is dedicated to helping measures against famine.

Outbreak of famine on year 1709 in Estonia and Livonia is connected with worsening weather in common Europe, where lots of territories were affected with heavy downpours and extremely cold and snow-rich winter, which peaked on next spring with common crop failure, which affected crop reserves of peasants devastatingly. Second important influencing factor on famine outbreak on year 1709 was ongoing Great Northern War. With war, destructions and robberies, especially on rural areas, were common, therefore poor reserves of peasants were taken away, sometimes also crops on fields were destroyed. For people were also war contributions impayable. Additionally to feeding yourself peasants had to support army and supply them with crop, clothes, footwear, animal food and other expedients.

Recruiting of peasants to armed forces took lots of working hands away from manors and farms. Shortage of draft animals, which were in war conditions used for transport of supplies and therefore they were debilitated. Lack of working hands and draft animals hindered farm works, so the needed field works weren't ended on planned time, by virtue of that, people were imposed to let fields fallow, which in turn reduced possibilities to reach bigger crop yields. Conditions were even worsened by death wave of livestock, which was caused by insufficient animal feed and land hitting animal epidemics.

Through crop failures and war contributions were farm and manor crop reserves for year 1709 brought to minimum, that impels them to turn to general governor for asking help. To the Governance Office were on this period sent many petitions with hopes, that from War Magazine is needed to take bread and seeding crops for people needing help. From the answers of Governance Office to these petitions it is worth to mention, that officials' response to these problems was quite passive. Officials held stiff onto points of arendment agreements, in which were foreseen, that tenant farmers must take all setbacks onto their account and take care of its tenants with supplyinug them with seed- and bread crops. Named arendment contracts held in also one other probleem, which indirectly also could led to famines. Lots of farmers had timed arendment contracts, mainly for 12 years, which wasn't motivating for investing into development of manors. During this short arendment time they tried to cut as much profit as possible. That led to unrational management of manors, which made crop reserves collecting impossible.

During war crop reserves in war magazines were fallen onto absolute minimum and still existing reserves were used mainly for supporting forces, what was due to landlords and peasants inability of paying taxes very complicated. After the Great Famine on years 1695-1697 idea to build local magazine granaries additionally to war magazines, where crops, what in urgent need for helping peasants could be dividend, would be stored, but before the outbreak of Great Northern War, that idea didn't realized. War took after 1700 the whole attention of officials, so the question of crop reserves lost its importance and therefore wasn't possible to foresee and prevent the famine in year 1709.

So, the peasants couldn't get help by the General Governor and they had to find other possibilities for helping themselves. One method for help was to recruit yourself to the army, due to a fact, that for supporting forces were meant scarce reserves in war magazines. Free peasants and servants were hit by most through famine, because due to crop scarcity the landlords were forced to throw out from serving them. So, they went begging through the country. Often they were forced to go to towns, where the bigger part of famine-escapees were gone to searching for help.

Beggars and war refugees were these people, who conducted spreading of plague epidemy on year 1710 in Estonia and Livonia. People's masses, collected into towns, conducted also tighter relations between ill and healthy people. Considering fact, that hunger-exhausted people take less care for hygiene, was that also a advantageous ground for pathogenes. Long-time malnutrition weakens immune system of organism and makes it more responsible to illnesses. Considering also a fact, that at most plague deaths were in Northern and Western Estonia, it is supposed, that in these areas was faminal problem most extensive.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, **Reelika Reiljan** (sünd. 05.12.1990),

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

„1709. aasta näljahäda Eesti- ja Liivimaal“,

mille juhendaja on Marten Seppel,

1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 25.05.2016.